

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Eliška Kubicová

Pojem reprodukční práce v marxistickém feminizmu

The concept of reproductive labour in Marxist feminism

Praha 2018

vedoucí práce: Mgr. Ľubica Kobová, M.A., Ph.D.

Ráda bych na tomto místě vyjádřila poděkování dr. Kobové za ochotu při vedení mé práce, důkladnou zpětnou vazbu a mnoho cenných připomínek a podnětů.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11.7.2018

Abstrakt

Cílem této práce je identifikovat podobnosti a rozdíly mezi pojmem reproduktivní práce, tak jak byl rozpracován v marxistickém feminizmu 70. let, a jeho uchopením v současném marxistickém a socialistickém feminizmu, tak jak se objevuje v debatě reflektující novou mezinárodní dělbu práce a neoliberalismus. Práce nejprve analyzuje pojem reproduktivní práce, jak byl zkonstruován v průběhu debaty v 70. letech, a následně se zaměřuje na současné koncepce, které s tímto pojmem pracují a zároveň tematizují jevy související s globalizací a neoliberalismem. Závěrečná část pak obě pojetí srovnává a identifikuje klíčové vlastnosti reproduktivní práce tematizované v obou debatách.

Klíčová slova

reproduktivní práce, feministická teorie, politická teorie, marxismus, globalizace

Abstract

The aim of this thesis is to identify the similarities and differences between the concept of reproductive labour, as it was developed in Marxist feminism in the 1970s, and its conceptualisation in contemporary Marxist and socialist feminism, as it appears in the debate reflecting the new international division of labour and neoliberalism. The thesis starts by analysing the concept of reproductive labour, as it emerged during the debate in the 1970s, then focuses on contemporary conceptions that use the term and at the same time deal with phenomena related to globalisation and neoliberalism. The final part compares the two conceptions and identifies key characteristics of reproductive labour that are reflected in both debates.

Keywords

reproductive work, feminist theory, political theory, marxist theory, globalisation

Obsah

Úvod	7
Metodologie a literatura	8
1. Vznik pojmu reproduktivní práce v 70. letech 20. století.....	10
1.1 Pojem reprodukce před 70. lety 20. století.....	10
1.1.1 Reprodukce u Karla Marxe.....	10
1.1.2 Reprodukce u Friedricha Engelse.....	12
1.2 Pojem reprodukce v debatě o domácí práci v 70. letech	14
1.2.1 Debata o domácí práci v kontextu	14
1.2.2 Kampaň Wages for Housework jako východisko debaty	16
1.2.3 Užití pojmu reprodukce v debatě o domácí práci.....	19
1.3 Domácí a reproduktivní práce jako synonyma?.....	22
1.3.1 Vztah mezi pojmy domácí a reproduktivní práce v 70. letech.....	22
1.3.2 Charakteristika domácí práce dle debaty v 70. letech.....	25
1.4 Vztah reproduktivní práce a kapitálu	28
1.4.1 Domácí práce jako snížení nákladů.....	28
1.4.2 Rodina jako stabilizátor kapitalismu.....	29
2. Pojem reproduktivní práce v současné debatě o globalizaci.....	32
2.1 Feministická debata o globalizaci a její východiska	32
2.1.1 Pojem globalizace.....	33
2.1.2 Patriarchát a akumulace kapitálu	34
2.1.3 Rasová dělba reproduktivní práce	36
2.2 Ústřední témata současné debaty o globalizaci	38
2.2.1 Migrace a mezinárodní dělba reproduktivní práce	38
2.2.2 Hranice mezi produkcí a reprodukcí.....	41
2.3 Reproductivní práce v současné debatě o globalizaci.....	43
2.3.1 Užití pojmu reproduktivní práce v současné debatě.....	43

2.3.2 Charakteristika reprodukční práce dle současné debaty.....	45
2.4 Související pojmy a jejich vztah k reprodukční práci.....	47
2.4.1 Péče a pečující práce	47
2.4.2 Emocionální a afektivní práce	49
2.4.3 Sociální reprodukce.....	50
3. Proměny reprodukční práce	53
3.1 Reprodukční práce jako bezcenná práce.....	53
3.1.1 Práce bez nároku na mzdu	54
3.1.2 Špatně placená práce	55
3.2. Reprodukční práce jako ženská práce	58
3.2.1 Domácí práce jako součást ženské identity	58
3.2.2 Jak se zbavit „druhé směny“	60
3.3 Reprodukční práce jako neformální práce.....	62
3.3.1 Práce, která nemá konec	62
3.3.2 Flexibilizace jako trend.....	63
Závěr	66
Použitá literatura	69

Úvod

Tématem této bakalářské práce je pojem *reproduktivní práce*. Jedná se o jeden z klíčových pojmů marxistického feminizmu; pojem, který hraje ústřední roli v marxistické odpovědi na otázku po původu a mechanismu útlaku žen. Podobně jako útlak pracujících není náhodným jevem, ale vyplývá z materiální základny společnosti, tvořené kapitalistickými výrobními vztahy, ani situace ženy není produktem náhody, ale vyplývá z její pozice v objektivních společenských vztazích. Těmito vztahy je v tomto případě myšlena genderová dělba práce, kdy muž pracuje ve výrobě, jež je společensky organizovaná, zatímco žena je činná v oblasti reprodukce pracovní síly (vykonává tedy reproduktivní práci), jež se odehrává v izolaci jednotlivých domácností. Jestliže muž-dělník se může prostřednictvím své práce třídně uvědomit a díky tomu má šanci se z útlaku osvobodit, žena tuto možnost nemá – odtud pramení její znevýhodněné postavení.

Jakkoliv tímto směrem uvažovali někteří Marxovi následovníci již v 19. století, k plnému rozvinutí marxistického feminizmu jakožto samostatného proudu a s ním i konceptu reproduktivní práce dochází na sklonku 60. a v první polovině 70. let 20. století v rámci tzv. debaty o domácí práci. V této době bylo zároveň činné hnutí Wages for Housework požadující vyplácení mzdy za domácí práci, do jehož aktivit byla většina teoretiček-účastnic debaty zapojena. Svůj hlavní argument stavělo toto hnutí na tvrzení, že domácí práce je reproduktivní prací a jako taková udržuje kapitalistický systém v chodu, resp. přispívá k akumulaci kapitálu; ženám tudíž za ni přísluší mzda. Rozvinulo také tezi, že genderové role, model moderní rodiny a další ideologické nástroje útlaku žen vyvinul kapitál coby prostředky, kterými má být zajištěno vykonávání reproduktivní práce.

Další vývoj hlavního proudu feminizmu na tuto debatu nenavázal a vydal se jiným směrem – důraz byl v 80. a 90. letech především na otázky identity, diskurzu apod. Hlavním důvodem bylo, že požadavek na mzdu za domácí práci, který byl s teoretičkami této debaty spojen, byl značně kontroverzní: mnoho feministek se domnívalo, že by tím došlo spíše k zafixování současného stavu, který byl považován za nežádoucí. Nicméně pojem reproduktivní práce, který z této debaty vzešel, se ukázal jako velice životaschopný a dnes je poměrně běžně používán, a to zpravidla autorkami, které by bylo možné zařadit do proudu marxistického feminizmu.

Pojem reproduktivní práce měl v době svého vzniku umožnit spojení marxismu a feminismu – dvou proudů, které se sice shodně hlásily k rovnosti pohlaví jako ke svému cíli, které se ale jak v praktické politice, tak především pokud jde o teoretické rámce, jichž využívaly k analýze společnosti, jevíly jako jen obtížně slučitelné. Dnes je používán jednak v debatách o globalizaci a neoliberalismu autorkami, které analyzují specifické dopady těchto jevů na ženy, jednak se objevuje v širších debatách o povaze práce, jejích proměnách, jejím uspořádání a její roli ve společnosti. Už jen fakt, že se pojem reproduktivní práce objevuje v takto odlišných kontextech, nutí ptát se, zda pod ním autorky, které jej používají, rozumí vždy totéž.

V této práci se pokusím zodpovědět následující výzkumnou otázku: Jaké jsou podobnosti a rozdíly pojmu reproduktivní práce tak, jak byl rozpracován v marxistickém feminizmu 70. let a jeho současných uchopeních v socialistickém a marxistickém feminizmu, která reflektují novou mezinárodní dělbu práce a neoliberalismus?

Základní teze, kterou se budu snažit obhájit, zní, že mezi 70. lety a dneškem došlo sice k dílčím proměnám ve způsobu organizace této práce, ale její základní vlastnosti – tak, jak je feministické teoretičky popisují – zůstaly nezměněné. Tak jako tehdy, i dnes se jedná o práci nedoceňovanou, bez jednoznačných hranic a vykonávanou především ženami.

Metodologie a literatura

Hlavní metodou, kterou v této práci používám, je vlastní interpretace primárních textů (k výběru textů viz níže). K sekundárním zdrojům jsem sahala tam, kde bylo třeba doplnit kontext – ať už historický, nebo pokud jde o autory a texty, které měly na zde analyzované autorky vliv, ale nelze je chápat jako součást debaty.

V rámci každé z obou debat se snažím jednak zkonstruovat definici, jednak vyjmenovat základní charakteristiky reproduktivní práce. Primárně mi jde o takovou definici a takové charakteristiky, na nichž se všechny texty shodují; pakliže se neshodují, identifikuji jednotlivé skupiny autorek či myšlenkové proudy a jejich vzájemné rozdíly. Zároveň u každé z debat definuji podobné či příbuzné pojmy, které se v debatě objevují, a osvětluji jejich vztah k pojmu reproduktivní práce. V závěrečné kapitole se pak zaměřuji na tři klíčové vlastnosti reproduktivní práce,

kteře jsou tematizovány v obou debatách, a ukazují, v čem se současné pojetí liší od pojetí ze 70. let a v čem jsou si naopak podobné.

V případě tzv. debaty o domácí práci pracuji s texty, které vznikly v letech 1965-75 a zabývají se tématem domácí práce, resp. ženy v domácnosti. Zvláštní důraz dávám na hnutí Wages for Housework a teoreticky s ním spojené, kterými jsou Silvia Federici, Mariarosa Dalla Costa a Selma James. Všechny analyzované texty s výjimkou jednoho spadají do období první poloviny 70. let, což je i doba, kdy vyvíjelo svou aktivitu hnutí Wages for Housework. Z tohoto důvodu mluvím o „debatě ze 70. let“. Nicméně zařazuji také text Margaret Benston z roku 1967, protože je dle mého názoru argumentačně silný a výrazně celou další debatu ovlivnil.

Pokud jde o současnou debatu, vymezuji ji jednak tematicky, jednak časově. Co se tématu týče, zaměřuji se na texty, které pracují s pojmem reproduktivní práce a zároveň se zabývají globalizací či neoliberalismem a s nimi souvisejícími jevy. Tematické vymezení je podmíněno nutností snížit počet analyzovaných textů na únosné množství; konkrétní výběr tématu vychází především z osobního zájmu. Co se týče časového vymezení, zařazuji do analýzy texty vzniklé v posledních dvaceti letech – starší texty lze jen těžko označit za „současné“; kromě toho pak přelom tisíciletí představuje první vrchol činnosti antiglobalizačního hnutí, přijde mi tudíž vhodné využít tento milník k vymezení poslední fáze debaty. V rámci takto vymezené debaty pracuji jak s texty čistě teoretickými, tak i s texty spíše empirického rázu, pokud obsahují alespoň základní teoretické vymezení pojmu reproduktivní práce.

1. Vznik pojmu reproduktivní práce v 70. letech 20. století

1.1 Pojem reprodukce před 70. lety 20. století

Sám pojem reproduktivní práce se ve feministické teorii objevuje až v návaznosti na debatu, o které pojednává tato kapitola. Staví ovšem na pojmu reprodukce, který má svůj původ u Marxe, a se kterým pracovalo mnoho z Marxových následovníků. Na úvod kapitoly tudíž bude třeba se krátce věnovat právě tomuto pojmu.

1.1.1 Reprodukce u Karla Marxe

Dle ekonomky Susan Himmelweit je pojem reprodukce v marxistickém myšlení pojímán takto:

„V marxismu je pojem [reprodukce] používán zvláštním a přesným způsobem, který vyjadřuje schopnost celých společenských systémů zůstat v chodu, ‚reprodukovat se‘ prostřednictvím procesů, které je definují a podmiňují, a pokládat tak základy svého vlastního pokračování.“ (Himmelweit 1991, s. 197) ¹

Protože lidská společnost může být organizována mnoha různými způsoby (společenské normy a pravidla neplynou z nějaké neměnné přirozenosti, ale mohou se v dějinách proměňovat, a také se proměňují), musí mít společenské systémy či uspořádání nástroje, které je drží v chodu a u moci, jinak vždy hrozí, že budou nahrazeny jiným společenským systémem. Tato jejich schopnost udržovat sebe sama je nazývána reprodukcí. Jelikož pak tím, co definuje společenský systém, jsou dle Marxe výrobní vztahy (tedy vztah jednotlivých společenských tříd k výrobním prostředkům),² platí, že pokud mluvíme o reprodukci, mluvíme právě o reprodukci výrobních vztahů a potažmo společenských tříd, které jsou pro ně určující.

Jinými slovy, aby mohl společenský systém, v tomto případě kapitalismus, nadále fungovat, musí jednak docházet k reprodukci společenských tříd a jejich vzájemných vztahů, jednak musí také docházet k reprodukci pracovní síly, tedy k naplňování základních lidských potřeb a plození a výchově dalších generací. Marx

¹ Citace z cizojazyčné literatury uvádím vždy ve vlastním překladu.

² Dle Callinicos *„Marx tvrdí, že nemůžeme porozumět povaze výroby, a tudíž ani povaze společnosti, aniž bychom zjistili, kdo má kontrolu nad výrobními prostředky.“* (Callinicos 1995, s. 85)

se zabývá oběma těmito momenty, byť prvnímu z nich dává větší váhu a analyzuje jej podrobněji:

„Dělník sám tedy ustavičně produkuje objektivní bohatství jako kapitál, jako cizí moc, která jej ovládá a vykořisťuje, a kapitalista právě tak ustavičně produkuje pracovní sílu jako subjektivní zdroj bohatství, oddělený od prostředků jejího vlastního zpředmětnění a uskutečnění, jako abstraktní zdroj, existující jen v organismu dělníka, zkrátka produkuje dělníka jako námezdního dělníka. Toto neustálé reprodukování čili zvětšování dělníka je condition sine qua non kapitalistické výroby.“ (Marx 1978, s. 556)

Tato reprodukce vztahů mezi třídami se děje skrze výrobu samotnou, resp. její opakování. Jelikož je dělník odtržen od hodnoty, kterou svou prací vytváří (tím, co vytváří, je kapitál), a jedinou hodnotu, kterou v celém procesu získá (mzdu) spotřebuje na zajištění základních potřeb svých a své rodiny, je na konci procesu tím, čím byl na jeho začátku: dělníkem, který je nucen prodávat svoji pracovní sílu kapitalistovi. Kapitalista naopak vytvořil zisk a jeho část využil na zaplacení mzdy. Jelikož mzda je u Marxe chápána jako náklad na reprodukci pracovní síly (tedy zajištění základních životních potřeb dělníka, což mu umožňuje druhý den opět přijít do práce) (Tamtéž, s. 558), platí, že kapitalista vytváří pracovní sílu. Protože se tak ovšem děje právě prostřednictvím mzdy, dochází tím k reprodukci dělníka jakožto dělníka (prodávajícího pracovní sílu) a kapitalisty coby kapitalisty (nakupujícího pracovní sílu).

Co se týče reprodukce pracovní síly jako takové, dochází k ní tedy prostřednictvím mzdy. Kapitál, který kapitalisté „investují“ do mezd, je proměněn na základní potřeby dělníků a jejich rodin, a umožňuje tak nejen obnovování sil a energie stávajících dělníků, ale také vznik další generace dělníků – což zajišťuje kapitalistům trvalý přísun pracovní síly, jež je podmínkou jejich podnikání. Fakt, že dělníci takto chápánou reprodukci pracovní síly provádějí o své vlastní vůli, a nikoliv kvůli kapitalistům, na podstatě věci nic nemění. (Tamtéž, s. 558) Naopak by bylo možné

tvrdit, že privatizace těchto potřeb, tedy jejich vykázání do sféry rodiny, je pro kapitál výhodná.³

„Individuální spotřeba dělnické třídy ve svých absolutně nezbytných hranicích je tedy zpětnou přeměnou životních prostředků, které kapitál zcizil za pracovní sílu, v pracovní sílu, kterou může kapitál vykořisťovat znovu. Je to výroba a reprodukce nejnezbytnějšího výrobního prostředku pro kapitalistu – samého dělníka.“ (Tamtéž, s. 558)

Oba aspekty reprodukce (tedy reprodukce třídních vztahů a fyzická reprodukce pracovní síly včetně výchovy dětí) a produkce přitom dohromady tvoří jeden celek: *„[...] výroba a reprodukce nejsou protikladné: všechny prvky potřebné ke kapitalistické výrobě, včetně výchovy dětí, jsou dialektickými momenty celku.“ (Brown 2012, s. 73)*

Jedním z bodů, ve kterých Marxe pozdější feministické teoretičky kritizují, je jeho tvrzení, že *„[s]plnění této podmínky [reprodukce dělnické třídy] může kapitalista klidně přenechat dělníkům, může se spolehnout na jejich pud sebezáchovy a rozmnožování.“ (Marx 1978, s. 558)* Marx podle této kritiky považuje reprodukci za přirozený jev a nedoceňuje fakt, že stejně jako je výroba společenským procesem, je jím i reprodukce. (Himmelweit 1991, s. 202) Jak uvidíme v následující sekci, Engels se částečně pokusil tento nedostatek napravit, byť i on došel jenom na půl cesty.

1.1.2 Reprodukce u Friedricha Engelse

Marx i Engels ve svých raných dílech přisuzovali reprodukci (ve smyslu lidské reprodukce, tedy pokračování lidského druhu jako takového) stejný dějinný význam jako výrobě. Přesto se Marx reprodukci nikdy nevěnoval hlouběji, a později dokonce došel k výše citovanému závěru, že to není třeba. (Tamtéž, s. 203) Engels se na rozdíl od něj této představy drží i později; v předmluvě ke svému spisu *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* tuto základní tezi opakuje:

„Činitelem, který v dějinách rozhoduje v poslední instanci, je podle materialistického názoru produkce a reprodukce bezprostředního života. [...] Společenská zřízení, v nichž žijí lidé určitého dějinného období a určité země, jsou

³ Toto je jeden z klíčových argumentů, se kterými pracuje marxistický feminismus; podrobněji se mu věnuji v oddílu 1.4.1.

podmíněna oběma druhy produkce: jednak vývojovým stupněm práce, jednak vývojovým stupněm rodiny.“ (Engels 1950, s. 5)

Z takto podané teze vyplývá, že reprodukci lidského druhu a proměny její organizace v čase je třeba analyzovat stejným způsobem, jakým Marx a Engels analyzovali proměny výrobního procesu v čase. Těžiště Engelsova textu skutečně leží v popisu různých forem, jakých organizace plození a výchovy dětí nabývá buď v různých kulturách nebo v různých historických epochách. Jakkoliv je tato empirická část spisu založena na dnes již překonaných antropologických poznatcích (Himmelweit 1991, s. 206), klíčový pro pozdější feministickou teorii je obecný závěr z ní plynoucí: žádná organizace reprodukce (tedy forma rodiny) není „přirozená“ nebo „nutná“.

Zároveň ovšem platí, že Engels nepřikládá reprodukci stejný význam jako výrobě. Přesněji řečeno, oproti původnímu tvrzení, že výroba a reprodukce společně určují povahu společenského zřízení, ze spisu spíše vyplývá, že první určuje druhé. Změny v jejich nastavení se objevují současně: „[...] *přechod k plnému soukromému vlastnictví uskutečňuje se povlovně a souběžně s přechodem párového manželství v monogamii. Jednotlivá rodina počíná být hospodářskou jednotkou ve společnosti.*“ (Engels 1950, s. 173) Zároveň monogamie (tedy moderní rodina) vznikla jako následek soukromého vlastnictví: „*Monogamie vznikla ze soustředění větších bohatství v jedné ruce – a to v ruce muže – a z potřeby, aby tato bohatství dědily děti tohoto muže, a nikoho jiného.*“ (Tamtéž, s. 79)

Engels tedy ztotožňuje počátek „moderní“ monogamní rodiny a s ním spojený útlak ženy s fenomény jako jsou dělba práce, vznik soukromého majetku a jeho akumulace, ustavení rodiny coby základní hospodářské jednotky společnosti. Tyto faktory jsou spolu vzájemně provázané, a všechny se vztahují k výrobnímu způsobu; z hlediska lidské reprodukce jsou zcela vnější. Lidská reprodukce není v takto postavené analýze nezávislou proměnnou, ale je podmíněna vývojem výrobního způsobu. (Himmelweit 1991, s. 205) Také fakt, že o útlaku ženy v rámci rodiny mluví Engels jazykem třídní analýzy („*první třídní potlačování je potlačování ženského pohlaví pohlavím mužským*“) (Engels 1950, s. 69), vypovídá o tom, že reprodukci a s ní spojený společenský systém nepovažuje za autonomní jednotku v rámci materialistické analýzy.

Některé z výše naznačených nedostatků daly v pozdější době podnět k feministické kritice marxismu, resp. dalšímu rozpracování pojmu reprodukce. Koncept jako takový se ovšem ukázal jako velice nosný, protože se reprodukce a potažmo reproduktivní práce stala jedním ze středobodů debaty v 70. letech 20. století.

1.2 Pojem reprodukce v debatě o domácí práci v 70. letech

Vztah mezi feminismem a marxismem byl vždy komplikovaný – socialisté a socialistky se vůči feminismu dlouho vymezovali, protože jej vnímali jako buržoazní fenomén; radikální feminismus naopak kritizoval socialistické hnutí, z jehož podhoubí vyrostl, za to, že nadřazuje otázku třídní otázce genderové, kterou podceňuje. (Pugh 2000, s. 323) Jisté spojení obou proudů se objevilo v 60. letech 20. století, kdy začaly některé autorky používat analytické nástroje vycházející z marxismu k vysvětlení útlaku žen. (Mišičková 2015, s. 73) Centrálním tématem se zde stala domácí práce a jedním z klíčových pojmů, který se v této souvislosti dostal do popředí, byl pojem reprodukce.

1.2.1 Debata o domácí práci v kontextu

Doba konce 60. a počátku 70. let 20. století, kde má debata o domácí práci své kořeny, má své zvláštní charakteristiky: na jedné straně se jedná o období silného feministického hnutí; na druhé straně je to období poznamenané nastupující hospodářskou krizí, která se do budoucna měla stát příčinou zániku sociálního státu a keynesiánského konsensu 50. a 60. let. Debata o domácí práci byla lokalizovaná především do tří zemí: Itálie, Velké Británie a Spojených států amerických, přičemž v každé z nich čerpala z lokálního kontextu.

V Itálii byla důležitou součástí tohoto kontextu tradice autonomního marxismu, který byl teoreticky rozvinut především v 60. letech. Výchozím bodem tohoto hnutí byla nespokojenost s fungováním socialistické a komunistické strany a na ně navázaných odborů, které se příliš soustředily na parlamentní politiku a odcizily se tak dělníkům. (Bracke 2013, s. 632) Jednou z velice vlivných autonomistických myšlenek byl důraz na odmítnutí práce: zatímco „klasický“ marxismus práci idealizoval, podle autonomistů je práce vždy vykořisťováním, a jediným řešením je zcela ji odmítnout. (Feng 2015, s. 9)

Myšlenky sexuální revoluce 60. let pronikly i do Itálie, kde ale musely soupeřit s nebývale silným kultem mateřství. (Bracke 2013, s. 630) Specifikem italské situace byl také fakt, že mezi koncem 50. a počátkem 70. let se počet žen, které měly placené zaměstnání, snížil, na rozdíl od ostatních západoevropských zemí a Spojených států amerických, kde existoval trend opačný. Důvodem bylo především to, že se ženy stávaly prvními oběťmi zvyšující se nezaměstnanosti, v čemž sehrály svou roli odbory a další instituce „tradiční“ levice, které hájily primárně „mužská“ pracovní místa. (Tamtéž, s. 631) Pokles životní úrovně způsobený ekonomickou krizí v 70. letech pocítily nejvíce právě ženy, protože to byly právě ony, kdo byl odpovědný za zajišťování potřeb rodiny. (Tamtéž, s. 633)

V případě Spojených států byla hlavní ideová inspirace poněkud odlišná: na jedné straně to byl liberální feminismus, jehož klíčovou inspirací se stala Betty Friedan a který se (po vzoru afroamerického hnutí za občanská práva) zaměřoval na dosažení rovných práv pro ženy cestou vzdělávání a tlaku na legislativní změny. (Pugh 2000, s. 317) Jeho hlavní aktivitou v 70. letech byla snaha o schválení dodatku k americké ústavě, který by zajišťoval rovnost pohlaví, čehož se ovšem dosáhnout nepodařilo. (Walters 2005, s. 104) Na druhé straně pak z širšího hnutí tzv. Nové levice, jehož součástí bylo například hnutí proti válce ve Vietnamu, vyrostlo hnutí za ženské osvobození (women's liberation movement), tvořené ženami nespokojenými s tím, že jim v rámci hnutí Nové levice nebyl dán adekvátní prostor. (Tamtéž, s. 104) Toto nové hnutí později částečně zastínilo liberální proud, který byl výrazně méně radikální. (Pugh 2000, s. 317)

Také v případě Spojených států sehrála důležitou roli socioekonomická situace. V 60. letech docházelo k významnému nárůstu počtu pracujících žen – jednak v návaznosti na ženské hnutí, které tlačilo na rovné příležitosti pro ženy, co se týče možnosti studia a pracovního uplatnění, jednak také vlivem ekonomického růstu, který si žádal přísun nové pracovní síly. (Toossi 2002, s. 18) Tento ekonomický boom ovšem i zde na konci 60. let skončil a objevily se obtíže: vysoká nezaměstnanost doprovázená vysokou inflací (jev označovaný jako stagflace) a později také ropná krize vedly k zásadnímu snížení reálného příjmu rodin. Dá se předpokládat, že podobně jako v Itálii, i zde to byly především ženy, kdo musel tuto situaci v domácnostech řešit.

Velká Británie sledovala v zásadě podobný vývoj jako Spojené státy, byť zde ženské hnutí vyrůstalo z explicitně socialistických a marxistických hnutí; velký důraz kladlo na zapojení pracujících žen a za svůj cíl označovalo socialistickou revoluci. V praxi tento socialistický feminismus používal v mnoha směrech podobné metody jako americký liberální feminismus. Naopak proudy inspirované spíše (později vzniklým) radikálním feminismem pracovaly s metodami, jejichž cílem bylo zcela obejít politiku, která dlouhodobě nebyla schopná reflektovat zájmy žen. (Pugh 2000, s. 317)

Pokud jde o vnější podmínky, bylo v britském případě klíčové jednak to, že labouristická vláda vcelku bez nutnosti většího nátlaku hlavní požadavky hnutí zrealizovala, jednak také ekonomická situace, která se v případě Británie zhoršovala už od počátku 60. let. To vedlo ke konkurenci mezi ženami a muži v boji o pracovní místa, jež se stala příčinou problematického vztahu mezi ženským hnutím a odbory. (Tamtéž, s. 314) Debata o domácí práci zde čerpala v mnohém právě ze situace, kdy odbory nebyly schopné (či ochotné) adekvátně reprezentovat zájmy pracujících žen. Tento problém se ovšem podařilo překonat a odbory se do budoucna staly důležitou oporou ženského hnutí např. v boji za právo na potrat. (Tamtéž, s. 329)

1.2.2 Kampaň Wages for Housework jako východisko debaty

Téma domácí práce a poukaz na souvislost mezi touto prací a útlakem ženy se objevuje již dříve. Osvobození ženy od ubíjející práce v domácnosti považoval za nutný předpoklad její emancipace mj. Lenin, který osobně apeloval na ruské muže, aby část této práce převzali (Zetkin 1969). To se setkalo s omezeným úspěchem, podobně jako pokusy o socializaci této práce, které probíhaly v Sovětském svazu v prvních letech po revoluci.

První, kdo se pokusil téma domácí práce zpracovat nástroji marxistické analýzy, byla Margaret Benston v textu *The Political Economy of Women's Liberation*, který se objevil v roce 1967. (Mišičková 2015, s. 77) Jeho základní teze zní, že práce, kterou ženy vykonávají v domácnosti, je nezbytná pro fungování kapitalistického systému; proto je pro něj výhodný model nukleární rodiny a genderových rolí, které existují v jeho rámci. Svržení kapitalismu je nutnou, ale nikoliv postačující podmínkou osvobození žen. (Benston 1967/1969)

Téma domácí práce se následně výrazným způsobem objevilo na počátku 70. let, a to v rámci celosvětové kampaně Wages for Housework požadující vyplácení mzdy za práci v domácnosti. Kampaň byla původně iniciována italskou skupinou Lotta femina (Feministický boj) a rozšířila se ve své době do mnoha dalších zemí, zejm. Velké Británie a Spojených států. (Mišičková 2015, s. 79) Dvě nejvýraznější teoretičky debaty o práci v domácnosti, Silvia Federici a Mariarosa Dalla Costa, vstoupily na scénu právě coby aktivistky kampaně Wages for Housework (a poskytly jí teoretické ukotvení).

Jak ukazují dobové plakáty a letáky, které aktivistky vytvářely a šířily, měla kampaň poměrně široký záběr, co se týče kladených požadavků, témat, k nimž se vyjadřovala, i ženských organizací, které do ní byly zapojeny. Na jednom z letáků tak aktivistky požadují mimo mzdy za domácí práci a snížení množství domácí práce také lepší podmínky v zaměstnání, rozhodování o svém sexuálním životě a o tom, zda (a případně kdy) mít děti, důstojné bydlení, placenou dovolenou nejen ze zaměstnání, ale i z domácí práce. (Wages for Housework, The Campaign for..., The International Wages...)

Neplatí ovšem, že by skutečným konečným cílem hnutí bylo přiznání mzdy za domácí práci. Jak píše Federici v jednom z klíčových textů hnutí, *Wages Against Housework* (1975), cílem je změna perspektivy a z ní vyplývající kompletní přestavba společnosti: „[...] pokud uchopíme mzdu za domácí práci jako politickou perspektivu, vidíme, že boj za ni způsobí revoluci v našich životech a ve společenské moci nás jakožto žen.“ (Federici 1975/2012, s. 16) Zdaleka nejproblematictějším aspektem domácí práce je totiž skutečnost, že byla transformována na součást ženské přirozenosti, a tudíž dopadá i na ty ženy, které se díky okolnostem dokázaly výkonu této práce vyhnout:

„[...] jakmile je domácí práce zcela naturalizovaná a sexualizovaná, jakmile se stává ženským atributem, my všechny ženy jsme jí charakterizovány. Pokud je přirozené dělat určité věci, je od všech žen očekáváno, že je budou dělat, a dokonce je dělat rády [...]“ (Tamtéž, s. 18)

Z tohoto poznatku pak Federici a další aktivistky Wages for Housework vyvozují, že domácí práce sjednocuje skutečně všechny ženy bez rozdílu třídy, rasy apod. a je tudíž vhodným východiskem pro feministickou revoluci. Za toto přehlížení rozdílů

mezi ženami navzájem bude hnutí v pozdějších letech terčem kritiky. (Weeks 2011, s. 126)

Ženy tedy podle Federici tím, že požadují za domácí práci mzdu, především ukazují, že se jedná o práci, nikoliv „lásku“ či „ženskou přirozenost“, a to navíc práci, z jejíž plodů těží primárně kapitál. Žena v domácnosti tak spadá do třídy pracujících,⁴ což z ní činí potenciální revoluční subjekt (resp. jeho součást). K emancipaci ženy tak skutečně dochází skrze práci, jak tvrdil Engels, ovšem není pravda, že to musí být „klasická“ námezdní práce.

Podobně také Dalla Costa vyvrací domněnku, že by hnutí ve skutečnosti usilovalo o vyplácení mzdy za domácí práci. Tím by totiž došlo spíše k zafixování současné situace, což je přesný opak toho, co aktivistky chtěly. Pravým cílem je nejen přestat dělat domácí práci, ale zrušit společenskou roli „ženy v domácnosti“ vůbec. Je to tato role, a s ní spojená představa, že je žena „přirozeně“ uzpůsobena k vykonávání této práce, co stojí v jádru útlaku žen:

„[...] musíme objevit formy boje, které ihned rozbijí celou strukturu domácí práce a zcela ji odmítají, odmítají naši roli žen v domácnosti a domov coby ghetto naší existence, protože problémem není jenom přestat dělat tuto práci, ale rozmetat celou roli ženy v domácnosti.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 36)

Tato změna perspektivy byla podle Kathi Weeks jedním z nejpodnětnějších momentů celé debaty. Zaprvé proto, že započíná proces „disidentifikace“, tedy proces, na jehož konci ženy již nebudou identifikovány s touto prací. (Weeks 2011, s. 130) Zadruhé pak proto, že nabourává do té doby dominantní diskurz o práci a rodině, podmíněný ideologií „oddělených sfér“ a projevující se například představou o rodině jako útočišti před krutou realitou kapitalistických vztahů:

„Tím, že nazývá část toho, co se odehrává v rodině, prací, rozmazává požadavek mzdy za domácí práci hranici mezi prací coby dějištěm nátlaku a usměrňování a

⁴ Překlad anglického „working class“ do češtiny je značně problematický. Vzhledem k tomu, že se pohybujeme na poli marxistické analýzy, nabízí se v češtině zaužívaný pojem „dělnická třída“, což by ovšem v tomto kontextu bylo zavádějící, právě proto, že se jedná o „zrovnoprávnění“ různých typů práce, kdežto pojem „dělnická“ evokuje jen jeden velice specifický typ práce. Kromě toho má tento pojem v postkomunistickém prostoru konotace, které jeho anglický ekvivalent v anglosaských společnostech nemá.

rodinou coby dobrovolně utvořeným místem autentických a čistě dobrovolných vztahů.“ (Tamtéž, s. 129)

Dalla Costa dále tvrdí, že ženskou práci v domácnosti je třeba chápat jako práci produktivní v Marxově smyslu (tedy jako přímou součást výrobního procesu, nikoliv pouze jeho nutnou podmínku, jak tvrdí Benston). Tento spor prochází napříč celou debatou o domácí práci (Tamtéž, s. 119), v následujícím oddílu je stručně zrekonstruován.

1.2.3 Užití pojmu reprodukce v debatě o domácí práci

Pojem „reproduktivní práce“ se takto explicitně v debatě nevyskytuje, navzdory tomu, že není pochyb o tom, že má právě zde svůj původ.⁵ Autorky pracují především s pojmem domácí práce, a dále s pojmem reprodukce v Marxově významu. Jak již bylo naznačeno, přestože všechny aplikují na problém práce v domácnosti marxistickou analýzu, liší se v konkrétním způsobu, jakým to provádí.

Debatu o domácí práci a reprodukci částečně předznamenává Juliet Mitchell ve svém textu *Women: The Longest Revolution* z roku 1966, kde identifikuje čtyři klíčové struktury vedoucí k útlaku ženy: produkci, reprodukci, sexualitu a socializaci dětí. Produkci chápe Mitchell jako průmyslovou výrobu a „tvořivou“ práci obecně, z níž jsou ženy vyloučeny, a naopak se věnují pouhé „údržbě“, která je vnímána jako podřadná, přestože je mnohdy stejně fyzicky náročná. Pojem reprodukce pak používá v úzkém významu lidské reprodukce, tedy plození dětí. (Mitchell 1986, s. 93)

Všechny čtyři struktury, které Mitchell definuje, lze chápat jako součásti procesu reprodukce pracovní síly, tak jak jej popsal Marx: „*Ustavičné udržování a reprodukce dělnické třídy zůstává vždy nezbytnou podmínkou reprodukce kapitálu.*“ (Marx 1978, s. 558) Je to „údržba“ v širokém smyslu (v protikladu k výrobě), je to rození nové generace dělníků a jejich výchova, je to navazování intimních vztahů, které jsou pro dělníka odreagováním od jeho práce. Nicméně pojem reproduktivní práce ani

⁵ Federici se v tomto smyslu vyjadřuje v předmluvě ke knize *Revolution at Point Zero: „Konfrontace s ‚reproduktivní prací‘ – chápanou zpočátku jako domácí práce – byla určujícím faktorem pro mnoho žen mé generace.“* (Federici 2012, s. 5)

reprodukce (alespoň tedy v tom významu, ve kterém ji vnímal Marx) zde nenajdeme.

V textu Margaret Benston *The Political Economy of Women's Liberation* zaujímá domácí práce centrální pozici. Pojem reprodukce nebo reproduktivní práce se nicméně explicitně neobjevuje ani zde, čímž se liší od pozdějších textů dalších autorek.

Benston dochází k závěru, že domácí práce vykonávaná ženami vytváří užitnou hodnotu, ale nikoliv směnnou hodnotu. Protože neprochází trhem, ale její plody jsou určeny pro přímou spotřebu, není považovaná za „skutečnou“ práci, přestože je společensky potřebná. Domácí práce tedy představuje předkapitalistický model výroby; (Benston 1967/1969, s. 3) nikoliv součást kapitalistické výroby v úzkém smyslu.

Přestože se pojem reprodukce v textu neobjevuje, v jeho závěru najdeme náznak souvislosti mezi domácí prací, jak ji chápe autorka, a reprodukcí, jak ji definuje Marx ve výše uvedeném citátu: „[...] množství neplacené práce vykonávané ženami je značné a velice výhodné pro ty, jimž patří výrobní prostředky.“ (Tamtéž, s. 9) Vykonávání této práce je pro kapitál potřebné, a kdyby za ni musel platit, byť i minimální mzdu, bude to pro něj mnohem nevýhodnější než současná situace.

Dalla Costa a James ve svém textu *Women and the Subversion of the Community* jsou první, kdo v souvislosti s domácí prací operuje s pojmem reprodukce v Marxově smyslu: „Jedná se [v případě domácí práce] o společenské služby v tom smyslu, že slouží reprodukci pracovní síly.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 33) Jelikož ženská práce slouží reprodukci pracovní síly, bez níž kapitalismus nemůže fungovat, a tím vlastně slouží kapitálu, je třeba ji chápat jako produktivní práci, bez ohledu na to, že v domácnosti vládou předkapitalistické vztahy a podmínky. (Tamtéž, s. 28 a 33)

Autorky zacházejí ještě dále: všechny aspekty nejen ženské práce, ale ženského bytí vůbec je třeba chápat jako produktivní v té míře, v jaké přispívají k reprodukci pracovní síly, která je nezbytnou podmínkou výroby – od klasické domácí práce přes sexualitu až po výchovu a disciplinování dětí (ale i manželů). (Tamtéž, s. 28) Jakkoliv je takové rozšíření pojmu produktivní práce z pohledu marxistické teorie značně

problematické,⁶ a představuje jeden z hlavních sporných bodů v debatě o domácí práci, důležité je, že text jednoznačně identifikuje ženu a její práci jako zodpovědnou za reprodukci pracovní síly.

Právě s tímto pojetím domácí práce coby práce produktivní polemizuje Wally Seccombe v textu *The Housewife and her Labour under Capitalism*. Podle ní je domácí práce společensky nutná, ale nikoliv produktivní ve smyslu marxistické analýzy, protože při ní nedochází ke vzniku nadhodnoty. (Seccombe 1974, s. 10) Vztah domácí práce (a potažmo ženy, která je za ni zpravidla zodpovědná) ke kapitálu vysvětluje prostřednictvím pojmu reprodukce: domácí práce přispívá ke vzniku komodity „pracovní síla“ (tento proces je nazýván reprodukcí), která je následně na trhu směňována za mzdu a její nositel (muž-dělník) je v přímém vztahu ke kapitálu, zatímco žena pracuje bez nároku na mzdu a její vztah ke kapitálu je pouze nepřímý. (Tamtéž, s. 11)

Jakkoliv se tedy Seccombe neshoduje s předchozím textem, pokud jde o vztah mezi domácí prací a kapitálem, je s ním zajedno v tom, že ztotožňuje domácí práci s procesem reprodukce pracovní síly, a to velice explicitně: *„Domácí práce reprodukuje pracovní sílu na dvou úrovních zároveň: (i) každodenně, (ii) mezigeneračně.“* (Tamtéž, s. 14)

Federici rovněž do velké míry ztotožňuje domácí práci s tím, co je v marxistické tradici nazýváno reprodukcí, nicméně sám pojem reprodukce se v jejích textech ze 70. let objevuje jen sporadicky – v rámci kritiky levice, která nedoceňuje roli domácí práce při reprodukci kapitálu, (Federici a Cox 1975/2012, s. 29) nebo v tvrzení, že kapitál v 19. století cíleně vytvořil nukleární rodinu jakožto centrum reprodukce pracovní síly. (Tamtéž, s. 33) Plody domácí práce podle Federici sklízí kapitál, byť není z jejích textů jednoznačné, jaký je mezi ní a kapitálem vztah (zda se jedná o nutnou podmínku nebo součást výrobního procesu): *„Říci, že požadujeme mzdu za domácí práci, znamená odhalit skutečnost, že domácí práce už nyní představuje peníze pro kapitál [...].“* (Federici 1975/2012, s. 19)

⁶ Srov. Marxovu definici produktivní práce: *„Jen ten dělník je produktivní, který vyrábí nadhodnotu pro kapitalistu, čili slouží sebezahodnocování kapitálu.“* (Marx 1978, s. 495)

Stejně jako podle ostatních autorek je podle Federici náplní domácí práce reprodukce pracovní síly, která je následně k dispozici kapitálu. Tato reprodukce znamená jak osobní službu⁷ dělníkům (emocionální, sexuální, fyzickou), která jim umožňuje chodit den za dnem do práce, tak i výchovu další generace pracujících. (Federici a Cox 1975/2012, s. 31)

1.3 Domácí a reproduktivní práce jako synonyma?

Namísto pojmu reproduktivní práce, který je předmětem zájmu tohoto textu, se v debatě v 70. letech pracuje s pojmem domácí práce. Jak ukázala předchozí podkapitola, je evidentní, že je mezi domácí prací a reprodukcí silný vztah. Zůstává otázka, zda jsou pojmy domácí práce a reproduktivní práce plně zaměnitelné, či zda je potřeba mezi nimi rozlišovat.

1.3.1 Vztah mezi pojmy domácí a reproduktivní práce v 70. letech

O formulování jednoznačné definice „domácí práce“ se žádný z textů ze 60. a 70. let nesnaží, alespoň ne explicitně. Ve většině je ovšem možné najít výčty činností, které pod „domácí práci“ spadají. Například podle jednoho z letáků kampaně Wages for Housework ženy „uklízají domovy i továrny a rodí další generaci dělníků“. (*The Campaign for...*) V textu od Dalla Costy a James najdeme na adresu ženské práce v domácnosti následující vyjádření: „[...] práce, která je považovaná za nekvalifikovanou, tedy přivádění na svět, výchova, ukázněvání a údržba pracujících pro výrobu.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 28)

Tyto výčty nicméně hrají spíše ilustrativní roli – těžko je lze označit za výčty vyčerpávající. Kromě toho fenomén domácí práce popisují z jeho vnějších projevů, ale nejedná se o definice v tom smyslu, že by vystihovaly jeho podstatu.

Pasáže, které se zabývají rolí domácí práce ve společenském zřízení či ekonomickém systému (z nichž některé byly citovány výše) již lze k formulování definice použít

⁷ Na jedné straně platí, že osobní služba je zcela jiným typem práce, než práce námezdní: jedná se o přímý vztah dvou lidí, zatímco vztah mezi dělníkem a kapitalistou je zprostředkovan věcí, tedy kapitálem. (Elster 1986, s. 86) Na druhé straně, v případě reproduktivní práce je výsledným produktem této služby pracovní síla, kterou „konzumuje“ kapitalista, tudíž lze i na ni nahlížet jako na práci pro kapitál – jak to ostatně většina autorek činí. Seccombe se na věc dívá z opačného pohledu: zatímco námezdní pracující má přímý vztah ke kapitálu, což mu umožňuje vnímat svou práci prostě jako něco, za co dostává zapláceno, žena v domácnosti má ke kapitálu vztah pouze zprostředkovaný a mzdu nedostává, je proto odkázána na to, „odměňovat“ se za svoji práci vírou v to, že je to práce smysluplná. (Seccombe 1974, s. 21)

spíše. Selma James v textu *Sex, race and class* například mluví o domácí práci takto: „ženy v domácnosti jsou zapojené do produkce a (což je to samé) reprodukce pracujících, což Marx nazývá pracovní silou.“ (James 1973/2012, s. 93) Federici ve svém textu vyjadřuje stejnou myšlenku, byť ji více rozvádí:

„Vyrábíme ten nejhodnotnější produkt, který se na kapitalistickém trhu objevuje: pracovní sílu. Domácí práce je mnohem více než jenom uklízení. Je to fyzická, emocionální a sexuální služba námezdně pracujícím, aby mohli den za dnem chodit do práce. Je to péče o naše děti – budoucí pracující – jejich podpora od narození a během školních let, aby bylo zajištěno, že také ony se budou chovat tak, jak je to od nich v kapitalismu očekáváno.“ (Federici a Cox 1975/2012, s. 31)

Jak je jasné z pasáží citovaných v této a předchozí podkapitole, shodují se hlavní představitelky debaty na tom, že podstatou domácí práce je *reprodukce* ve smyslu reprodukce pracovní síly, tak jak ji popsal Marx. Jednotlivé přístupy se liší pouze v tom, jaké konkrétní činnosti do této kategorie řadí, nebo jaký je podle nich vztah této práce ke kapitalistickému systému. Role domácí práce v reprodukci tedy představuje jednu ze složek její definice.

Existují ještě další dvě vlastnosti, které jsou pro domácí práci určující: zaprvé, jde o práci, které se odehrává v *domově*. Pojem domova znamená na jedné straně izolaci uvnitř domácnosti, na straně druhé má zároveň také emocionální náboj – evokuje intimitu, rodinu, přirozenost apod. Oba tyto aspekty se do domácí práce promítají. „*Je pořád ve službě. [...] Její pracovní den nemá konec, nikoliv proto, že nemá žádné stroje, ale proto, že je izolovaná,*“ píší o ženě v domácnosti Dalla Costa a James (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 29). Pracovat doma znamená, že neexistuje žádná jasná hranice mezi prací a odpočinkem; pracovní den ženy v domácnosti nikdy nekončí.⁸

Zadruhé, je to práce *neplacená*. Jestliže byla základním požadavkem hnutí mzda za domácí práci, bylo to proto, aby byla tato práce společností uznána jakožto práce. „*Ve společnosti, kde peníze determinují hodnotu, jsou ženy skupinou, která pracuje mimo peněžní ekonomiku. Jejich práce nemá peněžní hodnotu, tudíž je bezcenná, a tudíž není ani skutečnou prací.*“ (Benston 1967/1969, s. 4) Je proto zásadní rozdíl

⁸ Jak je to ilustrováno v dobovém rčení „a woman's work is never done“.

například mezi péčí o děti, kterou odvádí žena v domácnosti zadarmo, a péčí o děti, která je poskytována za peníze, ať už ji vykonává chůva nebo třeba školka.

Domácí práce, tak jak je chápána v debatě ze 70. let, je tedy definována třemi aspekty. Zaprvé, jejím obsahem je reprodukce pracovní síly (se vším, co k tomu patří, ať se jedná o úkony fyzické, emocionální či sexuální). Zadruhé, odehrává se v domově (opět se vším, co k tomu patří, od izolace a z ní plynoucí způsob organizace práce po emocionální nároky). Zatřetí, je neplacená (s čímž se pojil především fakt, že byla chápána jako součást „ženské přirozenosti“ a nikoliv jako práce).

Reproduktivní práci můžeme oproti tomu definovat jako práci, jejímž obsahem je reprodukce pracovní síly. Sdílí tedy s domácí prací první část definice, ale liší se v tom, že se nemusí nutně odehrávat v domově a nemusí být nutně neplacená; jedná se o obecnější pojem.

Reprodukcí pracovní síly (a potažmo reproduktivní práci) je třeba provádět v každé společnosti, ale tento proces může být organizován mnoha různými způsoby. V debatě ze 70. let okrajově zmiňuje toto téma Seccombe: *„Domácí práce nemizí, když pracující žijí sami, ale musí být buď pořízena za peníze ze mzdy (restaurace, prádelna, úklidové služby apod.) nebo odvedena námezdně pracujícími samotnými ve volném čase.“* (Seccombe 1974, s. 10) Přítomnost ženy v domácnosti, která tuto práci vykonává zadarmo, tedy není jediný možný model.

I v článku Benston se objevuje náznak toho, že už v tehdejší době bylo možné věci dělat také jinak. Autorka vidí v tomto vývoji šanci, jak do budoucna zlepšit pozici ženy v rámci kapitalistického systému:

„[...] alternativní komerční formy domácí produkce dnes existují. Jsou k dispozici školky, jakkoliv nedostatečné a možná také drahé; instantní potraviny, doručování jídla do domácnosti a jídlo k odnosu domů jsou široce rozšířené; prádelny a čistírny nabízejí množstevní slevy.“ (Benston 1967/1969, s. 9)

Na toto téma se zaměří a dále je rozvinou pozdější feministické teorie. Pokud jde o samotná 70. léta, jsou ovšem pojmy domácí práce a reproduktivní práce do velké míry zaměnitelné. V porovnání s dneškem bylo tehdy mnohem méně časté, aby žena

měla placené zaměstnání,⁹ a „outsourcing“ reprodukce pracovní síly na placené služby nebyl tak častý (a příslušný sektor také nebyl tolik vyvinutý).

Zároveň je nutno podotknout, že některé autorky, jako např. James, odmítají jak kapitalistické řešení problému domácí práce (tedy její komercializaci), tak socialistické řešení (tedy její kolektivizaci), protože ani jedno z nich zásadně nemění její charakter. (Weeks 2011, s. 125) Experimenty s kolektivizací domácí práce navíc ve své době nedopadly příliš dobře. V sovětském Rusku byly sice krátce po bolševické revoluci zakládány instituce zaměřené na kolektivní stravování či hlídání dětí, nicméně pod tlakem hospodářských obtíží vyvolaných občanskou válkou byly velmi rychle zase rušeny. (Goldman 1993) Rovněž v socialistickém Československu probíhaly v 50. letech v tomto směru jisté pokusy, v reakci na to, že režim potřeboval pracovní sílu žen. Nicméně ani tady se ideál osvobození ženy od domácí práce nepodařilo naplnit. (Jechová 2012)

1.3.2 Charakteristika domácí práce dle debaty v 70. letech

Domácí práce, tak, jak je popisována v debatě ze 70. let, má určité vlastnosti, které ji odlišují od práce námezdní. Některé z nich plynou z výše zmiňovaného faktu, že se odehrává doma, nebo z toho, že je neplacená – ty jsou relevantní pouze pro domácí práci. Jiné ale souvisí s prací jako takovou, jejím obsahem – to pak jsou vlastnosti reproduktivní práce vůbec.

Celá debata o domácí práci vyrostla v 70. letech z hnutí, které požadovalo za domácí práci mzdu. Fakt, že je neplacená, je tudíž podle autorek klíčový pro její analýzu. A to nikoliv pouze proto, že to něco vypovídá o jejím vztahu ke kapitalismu jako takovému, ale také proto, že to podmiňuje vlastnosti této práce. Konkrétně jsou to dvě charakteristiky:

Zaprvé, jelikož je domácí práce neplacená, nezáleží u ní na efektivitě, na rozdíl od námezdní práce, kde se kapitál snaží neustále vymýšlet, jak zvýšit její produktivitu. Cena, kterou kapitál za odvedení této práce zaplatí, je stejně nulová nezávisle na

⁹ Např. ve Spojených státech v roce 1970 mělo placené zaměstnání 40% žen, zatímco v roce 2010 to bylo skoro 60%. (Toossi a Morisi 2017). Ve Velké Británii došlo ke zvýšení z 53% v roce 1971 na 67% v roce 2013. (Jenkins 2013).

nb. Teoreticky, o nichž zde pojednávám, se zaměřují na situaci ve Spojených státech a západní Evropě. V zemích (bývalého) socialistického bloku byla/je situace pravděpodobně poněkud odlišná; to ovšem přesahuje rámec této práce.

tom, jak dlouho ženě v domácnosti zabere. Nemá tudíž důvod významným způsobem investovat do inovací v této oblasti:

„Dokonce ani ty nejlépe vybavené americké kuchyně nereflektují současnou úroveň technologického vývoje; reflektují nanejvýš technologii 19. století. Pokud člověk není placen od hodiny, v rámci určitých hranic nikoho nezajímá, jak dlouho mu trvá vykonat svou práci.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 28)

Investice do inovací v oblasti kuchyňských technologií sice probíhaly a zejména v 50. letech se staly i důležitým společenským tématem, nicméně skutečným cílem zde nebylo zvýšení produktivity práce, resp. zkrácení pracovního dne ženy v domácnosti. Důvod byl jednak propagandistický, kdy se představitelé Spojených států snažili ukázat, že dokážou technologicky předstihnout Sovětský svaz, jednak jím byla snaha výrobců posílit odbyt skrze budování konzumní kultury. (Oldenziel a Zachmann 2009)

Zadruhé, a to je důležitější, fakt, že domácí práce není placená, souvisí s iluzí, že se nejedná o práci, ale o „ženskou přirozenost“, o vyjádření lásky apod. Tyto dva aspekty se vzájemně posilují – pokud lidé věří, že vykonávat domácí práci je součástí ženské přirozenosti, bude málokomu připadat zvláštní, že se za tuto práci neplatí. Zároveň pak fakt, že se za tuto práci neplatí, bude nadále posilovat představu, že se nejedná o práci. Právě tím, že se rozhodly za tuto svoji činnost požadovat mzdu, snažily se aktivistky v 70. letech upozornit na to, že se jedná o práci:

„Rozdíl v případě domácí práce spočívá nejen v tom, že byla ženám vnucena, ale také v tom, že byla transformována na přirozený atribut naší ženské konstituce a osobnosti, vnitřní potřebu, aspiraci, údajně vycházející z hlubiny našeho ženského charakteru.“ (Federici 1975/2012, s. 16)

Tento bod přitom není relevantní jenom v případě „klasické“, neplacené domácí práce. Je to právě ona představa, že pro ženy je tato práce něčím „přirozeným“, co vede k tomu, že i ty ženy, které mají placené zaměstnání, v jeho rámci ve většině případů vykonávají ty samé činnosti jako při práci v domácnosti: *„Kamkoliv se podíváme, vidíme, že zaměstnání, která ženy vykonávají, jsou pouhým rozšířením údělu ženy v domácnosti se vším, co k tomu patří.“ (Tamtéž, s. 20)* Konečným důsledkem tohoto jevu je, že reprodukční práce je prováděna téměř výhradně

ženami – nezávisle na tom, zda se odehrává v domácnosti či nikoliv, zda je placená či nikoliv.

Další vlastností, která je pro domácí práci určující, je již zmiňovaný fakt, že se odehrává v *domově*, tedy v izolaci. To vede nejen k tomu, že tato práce „nemá konec“ (viz předchozí podkapitola), ale také k tomu, že její vykonavatelky, ženy v domácnosti, přicházejí o společenský rozměr práce, který byl podle Marxe klíčový pro emancipaci pracujících. Zatímco dělníci jsou denně v kontaktu s dalšími dělníky a mohou tak společně plánovat stávky a protesty či obecně budovat svoje třídní vědomí, ženy v domácnosti jsou od sebe navzájem izolované; jejich možnosti co se týče kolektivního jednání jsou prakticky neexistující:

„V té míře, v jaké byly ženy odříznuty od přímé, společenské výroby a izolovány v domácnosti, jim byly upřeny všechny možnosti společenského života mimo nejbližší okolí domova, a byly tudíž připraveny o společenské vědění a společenské vzdělání.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 29)

Jelikož klíčovou proměnnou je v tomto případě místo, kde se práce odehrává (tedy domov), týká se opět nejen klasické, neplacené domácí práce, ale také případů, kdy je reproduktivní práce vykonávána za peníze, pokud se odehrává v izolaci domova (placené chůvy, uklízečky, hospodyně apod.)

Poslední charakteristikou, která vystihuje domácí práci, je nejasná hranice mezi prací a náklonností či mezilidskými vztahy obecně, protože zde hraje roli emocionalita a sexualita. Mezi činnostmi, které se očekávají od ženy, patří mimo jiné udržování intimních vztahů a péče o jiné: *„Pro muže je domov jeho hradem, a jeho žena se musí naučit: mlčky čekat, pokud muž není v náladě; postavit ho opět na nohy, když je zhroucený a nadává na svět [...]“ (Federici 1975/2012, s. 18)*

A neplatí to zdaleka jen pro manželky nebo ženy v domácnosti, jedná se tedy o charakteristiku veškeré reproduktivní práce, bez ohledu na to, kde se odehrává a zda je placená. Jelikož práce, kterou ženy vykonávají mimo domov, je často stejným typem práce, kterou vykonávají doma (jedná se vždy o reproduktivní práci), sdílí s ní stejné charakteristiky: *„[...] izolace, skutečnost, že na nás závisí životy jiných lidí a nemožnost vidět začátek a konec naší práce; kde končí naše práce a začínají naše tužby.“ (Tamtéž, s. 20)* Toto téma je ovšem v diskusi ze 70. let zmíněno pouze okrajově; klíčovým se stane až v pozdější feministické teorii.

1.4 Vztah reprodukční práce a kapitálu

Téma vztahu reprodukční či domácí práce a kapitálu už bylo dotčeno v předchozích kapitolách, včetně konstatování, že v tomto bodě se přístupy jednotlivých autorek nejvýrazněji rozcházejí. Přesto se nyní pokusím formulovat body, na kterých se všechny shodují.

1.4.1 Domácí práce jako snížení nákladů

Reprodukce pracovní síly (tedy dělníků) je podle Marxe (tak, jak jej interpretuje Himmelweit) klíčová pro fungování kapitalistického systému: *„Množství a fyzický blahobyt pracující třídy jsou tudíž zásadní aspekty reprodukce kapitalistické ekonomiky a jejich třídních vztahů.“* (Himmelweit 1991, s. 210) Kapitál tedy musí nějakým způsobem zajistit, aby tato reprodukce probíhala – jinými slovy, aby někdo vykonával reprodukční práci.

V povaze kapitálu je samozřejmě snaha co nejvíce snižovat náklady a tím maximalizovat zisky. Rodina (a s ní spojené genderové role) jsou nástrojem, který kapitálu umožňuje docílit toho, aby byla reprodukční práce vykonávána zadarmo. A je to myšleno doslovně: autorky se shodují na tom, že kapitál zcela cíleně vytvořil moderní rodinu (a s ní spojenou ideologii) jako nástroj zajišťování pracovní síly. Slovy Federici a Cox: *„Rodina, tak jak ji známe dnes na ‚Západě‘, ani zdaleka není předkapitalistickou strukturou. Byla stvořena kapitálem a pro kapitál, jako instituce, která má zajistit množství a kvalitu pracovní síly a její kontrolu.“* (Federici a Cox 1975/2012, s. 33)

Toto navíc neplatí pouze v případech, kdy je žena v domácnosti a nemá žádné placené zaměstnání. Jelikož, jak jsme viděli, došlo k transformování reprodukční práce na součást „ženské přirozenosti“, je za ni žena odpovědná a musí ji zadarmo vykonávat nezávisle na tom, zda má zároveň placenou práci či nikoliv. *„Práce v domácnosti je vždy odpovědností žen. Pokud ženy pracují mimo domov, musí nějak zvládnout jak zaměstnání, tak domácí práci (nebo za sebe na domácí práci zajistit náhradu a dohlížet na ni).“* (Benston 1967/1969, s. 8)

Tím vzniká fenomén „dvojí směny“, který je autorkám zároveň důkazem, že domácí práce, resp. reprodukční práce, je něco, co se týká skutečně každé ženy, zcela nezávisle na tom, jaká je její rodinná a pracovní situace:

„Získání druhého zaměstnání nás nikdy neosvobodilo z toho prvního. [...] Kromě toho platí, že žena pracující na plný úvazek, ať už v domácnosti nebo mimo ni, vdaná nebo svobodná, musí investovat hodiny práce do reprodukce své vlastní pracovní síly [...].“ (Federici a Cox 1975/2012, s. 31)

Také v případech, kdy je tato práce vykonávána za peníze (pracující ženy si najímají chůvy, využívají služeb školek, prádelen, nakupují hotová jídla apod.), je stále v režii ženy, resp. rodiny. To znamená především, že kapitál ani v tomto případě nestojí reprodukce pracovní síly vůbec nic, protože mzdy oněch chův a dalších platí sama rodina z příjmů, které získala námezdní prací: *„pracující utrácejí své mzdy za jídlo a další životní potřeby, které obnovují jejich schopnost pracovat.“ (Himmelweit 1991, s. 198)* Tento jev měl na mysli Marx, když tvrdil, že mzda není odměnou za odvedenou práci, ale jejím smyslem je pouze pokrýt náklady na reprodukci pracovní síly a o konkrétní proces, kterým tato reprodukce probíhá, se kapitál nemusí starat.¹⁰

1.4.2 Rodina jako stabilizátor kapitalismu

Dělbá práce mezi mužem a ženou, kdy muž je zodpovědný za produktivní práci, která je placená, zatímco žena je zodpovědná za reprodukční práci, která je neplacená, je na jedné straně utvářena konceptem moderní nukleární rodiny a s ní spojených genderových rolí, na straně druhé jej zpětně pomáhá udržovat. Věnujme se proto krátce instituci rodiny a jejímu vztahu ke kapitálu.

Odpovědnost za reprodukční práci je jedním z hlavních aspektů definujících roli ženy v domácnosti; tato role je pak tím, na čem stojí instituce rodiny. *„Pozice ženy v domácnosti v celkovém ženském boji je zásadní, protože podkopává samotný pilíř, na kterém stojí kapitalistická organizace práce, totiž rodinu.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 48)* Zrušení role ženy v domácnosti (a tím i zrušení nebo alespoň zásadní přestavba instituce rodiny) bylo ostatně jedním z hlavních cílů hnutí Wages for Housework, který byl ve své době považován za doslova revoluční. *„[...] jenom požadovat mzdu za domácí práci znamená odmítnout, že tato práce je výrazem naší*

¹⁰ Z tohoto obecnějšího (nefeministického) pohledu je dokonce irelevantní, zda reprodukční práci vykonává žena nebo muž; zda ji rodina vykonává sama, nebo si na ni někoho najímá. Klíčové je, že je privatizovaná, tedy že tím, kdo je za ní zodpovědný, je jednotlivá rodina, a nikoliv společnost jako celek, stát, zaměstnavatel, nebo kdokoliv jiný.

přirozenosti, a tudíž odmítnout přesně tu ženskou roli, kterou pro nás vymyslel kapitál.“ (Federici 1975/2012, s. 18)

První vlastností nukleární rodiny, která je klíčová pro její vztah ke kapitálu, je fakt, že muže i ženu dále fixuje v jejich rolích (ženu v domácnosti a muže v námezdní práci). „Podobně jako odbory, také rodina pracujících chrání, ale zároveň zajišťuje, že on a ona nikdy nebudou ničím jiným než pracujícími.“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 41)

V praxi to znamená, že rodina zdánlivě „osvobozuje“ muže-dělníka od nutnosti provádět reprodukční práci, ovšem za cenu toho, že se o to více stává otrokem kapitálu, protože je nyní zodpovědný za příjem celé rodiny. (Tamtéž, s. 34) A čím více je rodina závislá na jediném příjmu, tím větší je význam reprodukční práce, kterou vykonává žena (a tím je také ona práce náročnější):

„Když se manžel vrátí z práce, je vyčerpaný – jeho pracovní síla byla spotřebována. Jeho žena musí strávit většinu svého času předtím, než se muž vrátí do práce, obnovením jeho schopnosti přestát další směnu. [...] Jestliže je mužský proletář jediným zdrojem obživy rodiny, jeho blahobyt je zcela prvořadý.“ (Secombe 1974, s. 19)

Toto uspořádání, kde muž živí rodinu, zatímco žena je v domácnosti, úzce souvisí s modelem tzv. rodinné mzdy (family wage). Ten je spojen s velmi striktním chápáním genderových rolí včetně přijetí ideologie „oddělených sfér“ a jeho předpokladem je, že muži vyplácená mzda je dostatečně vysoká na to, aby pokryla potřeby celé rodiny. Navzdory tomu, že velká část rodin tohoto ideálu nikdy nedosáhla, mnohé státní instituce byly podle něj modelovány. (Fraser 1994, s. 591)

Model rodinné mzdy se začíná objevovat na počátku 20. století, kdy se měl stát řešením krize proletářských rodin, jež vzhledem k tvrdým pracovním podmínkám téměř nebyly schopny provádět reprodukci. V období poválečné konjunktury a „zlaté éry“ sociálního státu byl již považován za standard. (Fraser 2016) Zatímco feministky tento model vždy odmítaly, mezi jeho nejvýraznější obhájce patřily dlouhodobě odbory. Zda bylo přitom jejich cílem zajistit blahobyt celé třídě pracujících nebo znesnadnit ženám přístup na pracovní trh, připravit tím mužské dělníky o konkurenci a zároveň jim zajistit služby žen v domácnosti, je předmětem diskuse. (Creighton 1996)

Druhou vlastností, která činí rodinu užitečnou pro kapitál, je její schopnost tlumit negativní dopady kapitalismu na jednotlivce, a to jak ekonomického, tak i psychického charakteru. Pokud jde o ekonomickou stránku věci, může například rodina (resp. žena, která v ní vykonává reprodukční práci) zmírnit dopad poklesu reálné mzdy zintenzivněním své práce (když bude např. pozorněji nakupovat, zašívát rozbité oblečení místo kupování nového apod.) (Seccombe 1974, s. 28) Pokud jde o stránku psychickou, jedná se o již zmiňovanou schopnost ženy v domácnosti „absorbovat“ negativní emoce, které dělníkovi způsobuje jeho práce. (Federici 1975/2012, s. 18)

Rodina také představuje určitou záchrannou síť, bez které se lze domnívat, že by se nespokojení dělníci nebo nezaměstnaní velice rychle radikalizovali. Jak píše Dalla Costa a James: *„Rodina, tato mateřská kolébka vždy připravená pomoci a ochránit v nouzi, byla odjakživa nejlepší garancí toho, že se nezaměstnaní okamžitě nezmění v hordu rozvratných psanců.“* (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 34)

Stabilizační funkce rodiny plyne také ze skutečnosti, že v situaci, kdy je na příjmu muže závislá celá rodina, má dělník tvář v tvář svému zaměstnavateli mnohem menší manévrovací prostor. *„Jelikož je produkce vykonávána v domácnosti placená z příjmu manžela-otce, jeho schopnost stáhnout svoji práci z trhu je výrazně omezena. Dokonce i jeho flexibilita, pokud jde o změnu zaměstnání, je limitovaná.“* (Benston 1967/1969, s. 7) Možnost nahradit případný výpadek v celkovém příjmu rodiny mzdou ženy je omezená, protože žena má zpravidla na pracovním trhu méně příležitostí, je hůře placená než její mužský protějšek a její práce je navíc potřebná v domácnosti.

2. Pojem reprodukční práce v současné debatě o globalizaci

2.1 Feministická debata o globalizaci a její východiska

Globalizace, jak tomuto pojmu běžně rozumíme, označuje zintenzivňování vzájemných kontaktů a ekonomické závislosti různých světových regionů, ke kterému začalo ve velké míře docházet na přelomu 60. a 70. let 20. století. (Pyle 2005, s. 250) V plné síle se pak projevuje zhruba od 80. let, tedy ve stejné době, kdy klíčovou roli v utváření světa začíná hrát neoliberalismus. Jako reakce na tento vývoj se zrodilo antiglobalizační hnutí, jehož počátky sahají do konce 80. let, jež ale dosáhlo svého vrcholu o deset let později, na přelomu tisíciletí – to je období velkých antiglobalizačních protestů v Seattlu, Janově, dokonce i v Praze.

Zatímco některé proudy feminismu uzavřely s neoliberalismem a jím řízenou globalizací spojenectví (resp. jimi byly kooptovány), (Federici 2008/2012, s. 98) jiné se přidaly na stranu odpůrců. Feministická reflexe globalizace a s ní spojených jevů má primárně za cíl analýzu jejich specifických dopadů na ženy, případně obecněji na genderové vztahy. Často popisovanými jevy jsou v této souvislosti úpadek zemědělství pro vlastní spotřebu v zemích třetího světa nebo masová migrace (ty jsou předmětem velkého počtu empirických studií), ale patří sem například také fungování rodiny v době ekonomických tlaků a nejistoty. Dá se říci, že globalizace se stala podnětem pro návrat materialistického feminismu, který v osmdesátých letech částečně ustoupil do pozadí. (Hennesy a Ingraham 1997, s. 2)

V této práci se zaměřuji na texty, které vznikly v posledních dvaceti letech a dotýkají se tématu reprodukční práce v kontextu neoliberálních opatření a nové mezinárodní dělby práce, ať už jsou převážně empirického nebo teoretického charakteru. Východiskem této debaty je na jedné straně antiglobalizační hnutí (resp. teoretická tradice s ním spojená). Na druhé straně to jsou texty feministických autorek, které se věnují příbuzným tématům a debatu o globalizaci tak předznamenávají, ačkoliv je nelze zařadit do debaty samotné tak, jak jsem ji zde vymezila, a nejsou tudíž předmětem analýzy.

2.1.1 Pojem globalizace

Formulovat definici globalizace není snadné, především vzhledem k tomu, že ji různí autoři chápou různě, případně proto, že se pod tímto pojmem skrývá vícero různých (byť spolu souvisejících) jevů:

„Jedním z důvodů, proč je okolo významu globalizace tolik zmatení a neshod, je, že se jedná zároveň o politickou ideologii a o dlouhodobý strukturální proces prostorové integrace dříve oddělených nebo pouze volně propojených národů (peoples).“ (Chase-Dunn a Gills 2005, s. 45)

Pokud jde o globalizaci jako politickou ideologii, bývá zpravidla ztotožňována s neoliberalismem. V tomto „globalizačním projektu“ jde o důraz na trh, mezinárodní obchod a politiku deregulace, v protikladu ke keynesiánskému konsensu, který charakterizoval poválečná léta. (Tamtéž, s. 49) Aktéry a především symboly takto chápané globalizace se staly Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Světová obchodní organizace a další podobné nadnárodní instituce.

Důsledkem nástupu neoliberalismu na domácí úrovni bylo v případě západní Evropy a Spojených států zmenšení role státu v ekonomice – jedná se o počátek konce sociálního státu, tak jak vznikl v poválečném období. V případě zemí tzv. třetího světa se jednalo o programy strukturálního přizpůsobení (SAP, Structural Adjustment Programmes), což byla opatření, jimiž se Mezinárodní měnový fond údajně snažil podpořit ekonomický rozvoj, ale jejichž důsledkem byl ve skutečnosti pád většiny obyvatelstva do chudoby. Po pádu železné opony přejaly neoliberální „recepty“ také země bývalého východního bloku, které se snažily orientovat svoji ekonomiku na export. Na celosvětové úrovni pak nastává přesun moci směrem k těm nadnárodním institucím, které se hlásí k tržním hodnotám, jako jsou výše zmiňovaný Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace apod. a zároveň k nástupu mezinárodních korporací. (Pyle 2005, s. 250)

Globalizaci je ovšem možné chápat také jako socioekonomický proces zcela nezávislý na ideologii (míněno analyticky nezávislý). Zatímco jedna z možných interpretací takto pojímané globalizace vychází z teorie světových systémů a tvrdí, že se jedná pouze o nejnovější fázi fenoménu, který můžeme pozorovat již po staletí, podle dalších teoretiků je globalizace zcela ojedinělým jevem, kvalitativně odlišným od všeho, co lidstvo doposud zažilo. (Arrighi 2005, s. 33)

Hlavním argumentem, který hovoří pro pojmání globalizace analytickým aparátem vycházejícím z teorie světových systémů, je skutečnost, že v současném světě můžeme pozorovat jednoznačné rozdělení na jádro a periferii, a nezdá se, že by měly rozdíly mezi nimi v dohledné době zmizet. (Tamtéž, s. 33) Tento poznatek stojí v základu koncepce tzv. nové mezinárodní dělby práce (New International Division of Labour¹¹). Většina autorek feministické debaty o globalizaci tyto koncepty aplikuje, byť je zpravidla teoreticky netematizují.

Meziregionální dělba práce je jedním z klíčových poznatků teorie světových systémů, jak ji formuloval Wallerstein. Světové systémy „jsou definovány skutečností, že jejich uzavření do sebe jakožto ekonomicko-materiální entity je založené na rozsáhlé dělbě práce, a dále tím, že obsahují mnoho různých kultur.“ (Wallerstein 2011, s. 606) Tato dělba práce má podobu rozdělení světových oblastí na jádro, semiperiferii a periferii, kdy jádro vykonává ekonomickou aktivitu vyžadující vysokou míru kvalifikace a velké množství kapitálu. (Tamtéž, s. 609)

Pojem globalizace používám nadále ve dvou výše přiblížených významech: zaprvé, jsou to dopady politik inspirovaných neoliberalismem a realizovaných nadnárodními institucemi jako jsou Mezinárodní měnový fond, Světová banka a Světová obchodní organizace. Zadruhé, je to skutečnost mezinárodní dělby práce, v jejímž rámci můžeme identifikovat země tzv. globálního Severu coby jádro (příp. semiperiferii) a země tzv. globálního Jihu coby periferii.

2.1.2 Patriarchát a akumulace kapitálu

Kniha socioložky Marie Mies *Patriarchy and Accumulation on a World Scale* měla na globalizační debatu zásadní dopad, a to přesto, že v době jejího vzniku (poprvé byla vydána v roce 1986) byly mnohé z jevů spojených s globalizací teprve v počátcích. Autorka se k ní vrací v textu z roku 2005, který shrnuje její relevanci pro současnost. Základním konceptem, se kterým Mies přichází, je rozdělení ekonomiky na viditelnou a neviditelnou část. Viditelná ekonomika je to, co je běžně nazýváno ekonomikou, tedy kapitál a práce. Do neviditelné ekonomiky spadají všechny ostatní činnosti a zdroje, které jsou potřebné k udržování a reprodukci života, ale obvyčejně

¹¹ Definice např. Federici 1999/2012, s. 66

nebývají považované za součást ekonomiky (často jsou chápány jako „volné statky“). Do této kategorie spadá kromě domácí práce také zemědělství pro vlastní spotřebu nebo to, co Mies nazývá neformální prací: práce, která je flexibilní, nejasně definovaná, špatně placená, mnohdy částečně nebo zcela nelegální. Společnou charakteristikou činností v neviditelné ekonomice je, že na rozdíl od standardní námezdní práce jsou neregulované; zcela zde chybí byť i jen minimální ochrana pracujících. (Mies 2005)

Zatímco dlouho panovala představa, že existuje nutný vývojový trend vedoucí k tomu, že činnosti neviditelné ekonomiky se postupně stanou viditelnými, což umožní těm, kdo je vykonávají, požívat podobné ochrany jako námezdní pracující,¹² Mies a její kolegyně v 80. letech předpovídaly opačný vývoj. Jestliže do té doby byla neviditelná ekonomika především doménou žen, které vykonávaly drtivou většinu reprodukční práce, výroby pro spotřebu a neformálních ekonomických činností, do budoucna se bude neformální práce týkat všech. Důvodem je výhodnost tohoto typu práce pro neoliberalní kapitalismus: pracujícím v takových zaměstnáních je možné vyplácet nižší mzdu, odpírat sociální zabezpečení a právo na ochranu zaměstnanců; díky izolovanosti a flexibilitě je pro ně obtížnější se organizovat. Mies tento trend ve své době nazvala domestikací (housewifization); dnes se mluví o prekarizaci či flexibilní práci. (Tamtéž)

Dnes již téměř nepoužívaný pojem „domestikace“ přitom dobře ilustruje charakter této práce ve srovnání s „tradiční“ námezdní prací:

„Jejich mzda mnohdy ani není mzda, ze které by se dalo vyžít. Je kalkulována, jakoby tito lidé za sebou stále měli živitele rodiny. Takže jejich příjem, podobně jako v případě žen v domácnosti, je považován za pouhý doplněk k příjmu mužského živitele.“ (Tamtéž, s. 270)

Není tedy náhoda, že s nástupem neoliberalismu nastává definitivní konec modelu tzv. rodinné mzdy,¹³ jak byl propagován a předpokládán po většinu dvacátého století. Důvodem, proč se novým standardním modelem stává rodina, kde vydělávají oba partneři, nebyl pouze dlouhodobý tlak na rovný přístup žen na pracovní trh (byť

¹² Zviditelnění domácí práce a její uznání jakožto práce bylo jedním z hlavních deklarovaných cílů hnutí Wages for Housework (viz předchozí kapitola).

¹³ Viz předchozí kapitola.

i ten sehrál svou roli). (Fraser 2016, s. 112) Jestliže ani v době, kdy byl ideál rodinné mzdy na svém vrcholu, se velkému množství rodin nedařilo jej naplňovat (Fraser 1994, s. 591), v době charakterizované prekérní prací je čirou utopií, a dva příjmy jsou pro většinu rodin nutnou podmínkou přežití. (Fraser 2016, s. 112)

Relevance textu Mies pro feministickou debatu o globalizaci nespočívá ovšem jen v tom, že v mnoha ohledech správně předpovídá budoucí vývoj. Klíčovou roli hraje také fakt, že zde autorka vyvinula teoretické nástroje, které umožňují vysvětlit jevy související se současnými událostmi: pojem domestikace vyjadřuje určitý posun v charakteru práce; koncept viditelné a neviditelné ekonomiky zase umožňuje kritický pohled na tradiční vymezení produkce a reprodukce. Jak se vyjadřuje Federici v předmluvě k reedici z roku 2014:

„[...] tato kniha vyvíjí teoretický rámec, který nám umožňuje společně uvažovat o rozdílných formách vykořisťování a společenských hnutích, umožňuje nám uznat, co nás rozděluje a co nás spojuje jakožto ženy, a činí z feminismu sondu k zachycení hlavních trendů v restrukturalizaci světové ekonomiky.“ (Federici 2014, s. x)

2.1.3 Rasová dělba reproduktivní práce

Druhým textem, který měl na pozdější debatu zásadní dopad, je text socioložky Evelyn Nakano Glenn z roku 1992, který tematizuje rasovou dělbu placené produktivní práce. Autorka v něm přichází s intersekcionalním přístupem k problematice reproduktivní práce a kritizuje výstupy debaty ze 70. let. Tehdejší teoretičky viděly v reproduktivní práci něco, co je společné všem ženám a může se tudíž stát základem jejich sjednocení. (Federici 1975/2012, s. 22; Weeks 2011, s. 126) Glenn naopak upozorňuje na skutečnost, že vztah k této práci je kromě genderu determinován také rasovou či etnickou příslušností a existují zde zásadní rozdíly mezi různými skupinami žen.

Ve svém historickém exkurzu autorka zkoumá, jak byla reproduktivní práce organizována a rozdělena v různých obdobích. Na jedné straně platí, že reproduktivní práce vždy jednoznačně byla prací ženskou. Na druhé straně už od 19. století lze ve Spojených státech amerických sledovat fenomén, kdy si relativně dobře situované bílé ženy platí méně privilegované ženy (nejčastěji příslušnice etnických menšin), aby část této práce vykonávaly za ně. Zatímco ženy s vyšším

postavením si pro sebe ponechaly intelektuální a méně fyzicky náročné úkoly, jako je organizace chodu domácnosti nebo udržování rodinných vztahů, těžká manuální a jednotvárná domácí práce byla úkolem služebných. (Glenn 1992)

Ve druhé polovině 20. století se pak velký podíl reproduktivní práce přesouvá z domácnosti na trh, případně je zajišťován státními institucemi; v obou případech se ovšem jedná o „standardní“ zaměstnání, kde platí jasně daná pravidla. Také tady lze pozorovat stejný trend, kdy v těchto odvětvích pracují převážně ženy, a zároveň platí, že bílé, vzdělané ženy se koncentrují na kvalifikovanějších pozicích, které například vyžadují přímý kontakt s klienty, zatímco příslušnice etnických menšin dělají práci, která je manuálně náročná, neviditelná, bez možnosti kariérního růstu a špatně finančně ohodnocená. Analogická rasová dělba práce, kde bílí muži pracují na kvalifikovaných a vedoucích pozicích, zatímco příslušníci menšin vykonávají vesměs neperspektivní manuální práci, přitom dlouhodobě funguje v tradičně mužských produktivních odvětvích. (Tamtéž)

Skutečnost, že ani komercializace reproduktivní práce nic nemění na faktu, že její drtivou většinu vykonávají ženy, byla známá již v době debaty o domácí práci v 70. letech. Glenn ale tím, že kromě genderového aspektu zohledňuje i aspekt rasový, přichází s několika klíčovými poznatky, které budou velice podnětné pro budoucí diskusi o globalizaci.

Zaprvé, tvrdí, že v rámci aktivit, spadajících do kategorie reproduktivní práce, existuje určitá hierarchie, kdy některé jsou spíše nemateriálního (emocionálního či intelektuálního) rázu, zatímco jiné představují manuálně náročnou, ubíjející, „špinavou“ práci. (Tamtéž, s. 8) Glenn toto rozlišení nijak blíže teoreticky neuchopuje,¹⁴ nicméně popisuje proměny jeho forem od počátku dvacátého století do současnosti, a to v návaznosti na proměny organizace reproduktivní práce obecně.

Zadruhé, poukazuje na fenomén vzájemně se posilujícího rasového a genderového útlaku. Když si dobře postavené bílé ženy najímají na reproduktivní práci méně privilegované ženy, posiluje to nejen rasový útlak (je v zájmu bílých žen, aby mohly příslušnice menšin nadále využívat coby levnou pracovní sílu), ale také útlak

¹⁴ Teoreticky jej rozpracovává Mignon Duffy; pojednávám o něm v oddílu 2.4.1.

genderový (protože to bílé ženy zbavuje nutnosti vykonávat reprodukční práci, aniž by přitom musely tlačit na její férovější rozdělení v rámci rodiny: reprodukční práce zůstává ženskou doménou). (Tamtéž, s. 17 a 34)

Dohromady z toho vyplývá, že různé skupiny žen si nejsou rovny, pokud jde o množství, typ atd. reprodukční práce, kterou vykonávají. Pokud zároveň platí základní poznatek debaty o domácí práci, totiž že je to právě jejich odpovědnost za reprodukci, co způsobuje a udržuje útlak žen,¹⁵ představuje toto nerovné rozdělení pro feminismus zásadní výzvu. V kontextu globalizace, kdy se k rasovému nerovnostem v rámci jedné společnosti přidává také extrémní nerovnost mezi různými státy či regiony, to platí obzvlášť.

2.2 Ústřední témata současné debaty o globalizaci

2.2.1 Migrace a mezinárodní dělba reprodukční práce

Migrace za lepšími ekonomickými podmínkami rozhodně není novým fenoménem, v posledních desetiletích ovšem výrazně narostl počet migrantů, takže se dnes jedná o skutečně masový jev. (Parreñas 2005, s. 237) Migrační toky přitom přímo souvisí s globalizací: *„Vzorce migrace nemohou být vysvětleny jednoduše rozhodnutími jednotlivců; třídy a skupiny jsou přemístovány skrze procesy nerovného kapitalistického vývoje [...]“* (Misra et al. 2004, s. 5) Podle teorie světových systémů platí, že je celý svět propojený a migrace je přímým následkem vývoje tohoto systému jako celku.

Z hlediska feministické debaty je pak klíčové, že zatímco v předchozích dobách bylo stěhování za prací téměř výhradně doménou mužů (v některých případech jim bylo umožněno vzít s sebou své rodiny, jindy nikoliv) (Hondagneu-Sotelo 2000, s. 151), přibližně od devadesátých let můžeme sledovat výrazný nárůst počtu žen-migrantek, z nichž navíc velká část má rodiny, jež zůstávají v zemi původu. (Pyle 2006, s. 3) S migrací žen jsou spojeny specifické problémy či témata, související

¹⁵ Viz předchozí kapitola, oddíl 1.2.1.

jednak s jejich větší zranitelností, jednak s dopadem migrace na rodinné vztahy v případech dlouhodobého odloučení.¹⁶

Jelikož většina migrantek vykonává v cílové zemi reprodukční práci,¹⁷ ať už privátně v domácnostech nebo v institucích (Pyle 2006, s. 1), můžeme zde sledovat fenomén, který socioložka Rhacel Parreñas nazývá mezinárodní dělbou reprodukční práce (international division of reproductive labor). Autorka volbou tohoto názvu jednak odkazuje na paralely s fenoménem nové mezinárodní dělby práce, úzce spjatým s globalizací, jednak také navazuje na Glenn a její koncept rasové dělby reprodukční práce. (Parreñas 2015, s. 39) S tímto či podobným konceptem určitým způsobem pracuje většina autorek, byť ne všechny se k němu explicitně hlásí. Socioložka Arlie Hochschild přichází s pojmem řetězec péče, který má obdobný význam. (Hochschild 2008)

Autorky v rámci debaty identifikují hlavní faktory, které tuto mezinárodní dělbu utváří. Zaprvé, jsou to neuspokojivé podmínky v zemích globálního Jihu, které vytváří silný podnět k emigraci. Implementace programů Mezinárodního měnového fondu v těchto zemích vedla na jedné straně k nárůstu nezaměstnanosti, na druhé straně k poklesu kvality a šíře nabídky veřejných služeb. Ve vzniklé situaci je práce v zahraničí mnohdy jedinou šancí, jak uživit rodinu. (Misra et al. 2004, s. 13) Vzhledem k míře ekonomické nestability, kterou globalizace způsobuje, je práce v bohatších zemích často vnímána jako forma pojištění proti případným výkyvům ve výkonu domácí ekonomiky. (Hochschild 2000, s. 133) V některých rozvojových zemích je tak málo zdrojů, že se zde reprodukce pracovní síly téměř nedá zajistit a obyvatelé jsou nuceni tato místa opouštět. (Federici 2008/2012, s. 103) Pokud jde specificky o migraci žen, v některých případech vstupuje do hry také snaha utéci z přísně patriarchální a konzervativní společnosti, případně ze situace domácího násilí. (Parreñas 2015, s. 6)

Zadruhé, je to výrazný nárůst poptávky po této práci v zemích globálního Severu. Tento vývoj má opět dvě hlavní příčiny. První z nich souvisí s nástupem neoliberalismu, jenž s sebou přinesl postupnou demontáž sociálního státu.

¹⁶ Rhacel Parreñas mluví o tzv. „transnacionálním mateřství“.

¹⁷ Práce vykonávaná migrantkami je v této debatě nazývána domácí prací, reprodukční prací nebo péčí či pečující prací. Rozdílům mezi těmito pojmy a tomu, jak je chápou jednotlivé autorky, se budu věnovat v poslední podkapitole. Zde je pro jednoduchost používám synonymně.

V západní Evropě (a v o něco menší míře rovněž ve Spojených státech) na sebe stát v době poválečné konjunktury vzal mnohé z nákladů souvisejících s reprodukcí; nyní se jich začal opět zbavovat, přenášet je zpět na individuální rodiny a podporovat tržní řešení. (Misra et al. 2004, s. 10) V bohatších zemích je tato změna o něco méně markantní než v rozvojových zemích, které v mnoha případech veřejné služby typu zdravotní péče přestaly poskytovat úplně; přesto i zde je patrné snižování výdajů na reprodukci. (Federici 2008/2012, s. 101)

Druhá příčina zvýšené poptávky tkví v tom, že ženy v západní Evropě a Spojených státech začaly v mnohem větším měřítku vstupovat na pracovní trh, a nemohou tudíž nadále vykonávat stejné množství reproduktivní práce jako předtím, v dobách, kdy byly „ženami v domácnosti na plný úvazek“. (Parreñas 2015, s. 38) Ať už tuto změnu budeme chápat jako „stávku“ žen, které odmítly nadále dělat neplacenou práci (Federici 2008/2012, s. 107), nebo jako důsledek toho, že ve světě prekarizovaných zaměstnání už jeden příjem na uživení rodiny nestačí (Mies 2005, s. 270), vyplývá z toho, že alespoň část reproduktivní práce v těchto zemích musí vykonávat někdo jiný. Jelikož přitom stále platí, že je tato práce považována za „ženskou“ práci, preferovaným řešením není rozdělit ji mezi ženy a muže, ale využití práce migrantek. (Parreñas 2015, s. 29; Federici 1999/2012, s. 71)

Parreñas definuje mezinárodní dělbu reproduktivní práce následovně:

„Mezinárodní dělba reproduktivní práce označuje společenský, politický a ekonomický vztah mezi ženami na globálním pracovním trhu. Tato dělba práce je vztahem strukturální nerovnosti založeným na třídě, rase, genderu a národně definovaném občanství. V této dělbě práce existuje postupný pokles hodnoty reproduktivní práce.“ (Parreñas 2015, s. 41)

Jinými slovy, dochází zde k interakci genderového a rasového útlaku: ženy jsou pořád zodpovědné za reproduktivní práci, ale místo aby si vynutily její férovější rozdělení v rámci rodiny, využívají svého rasového, třídního apod. privilegia k tomu,

aby ji přesunuly na jiné ženy.¹⁸ Zároveň směrem od bohatších k chudším zemím klesá hodnota této práce.

Do mezinárodní dělby reprodukční práce lze počítat rovněž takové jevy, jako je mezinárodně organizovaná prostituce (ať už v podobě obchodování s lidmi nebo sexuální turistiky v některých asijských zemích), mezinárodně organizovaná manželství (fenomén mail order brides) (Spike Peterson 2003, s. 109), nebo import dětí z chudých zemí do bohatých (formou mezinárodních adopcí, případně placených „náhradních“ (surrogate) matek). (Federici 1999/2012, s. 72) Ve všech třech zmíněných případech se jedná o typy „služeb“, které spadají do definice reprodukční práce; zároveň jsou to rasové a genderové nerovnosti, co strukturuje systém jejich distribuce.

2.2.2 Hranice mezi produkcí a reprodukcí

Nástup kapitalismu v 19. století znamenal oddělení reprodukce od produkce, které v předkapitalistické společnosti koexistovaly v rámci domácnosti, a umístění produkce do veřejného prostoru. (Fraser 2016, s. 102) V současné době, kdy narůstá množství neformální či prekérní práce, jsme opět svědky situace, kdy hranice mezi produkcí a reprodukcí není jednoznačná. Neformální práce je co do svého charakteru velice podobná domácí práci (je neregulovaná, nejasně definovaná apod.)

Otázka, kde končí reprodukce a začíná produkce, je tak otázka nanejvýš politická: odpověď vždy závisí na tom, co společnost rozumí pod pojmy, jako je „soukromé“ a „veřejné“. (Spike Peterson 2003, s. 86) Na jedné straně pozorujeme „domestikaci“ běžné práce, kdy oslabují sektory nabízející stabilní zaměstnání včetně sociálního zabezpečení, odborových organizací apod. a muži, kteří dříve v těchto zaměstnáních pracovali, se nyní nachází v podobné pozici jako ženy v domácnosti: jsou atomizovaní a chybí jim jistota stabilního příjmu. (Tamtéž, s. 95) Zároveň jsou to ovšem častěji ženy a příslušníci dalších znevýhodněných skupin, kdo je nucen tuto

¹⁸ Jak jsme viděli v přechozí podkapitole, identický argument předkládá ve svém článku Glenn, s tím rozdílem, že podle ní k tomuto fenoménu docházelo již počátkem 20. století, zatímco Parreñas klade důraz na roli globalizace, která znásobila rozdíl v ceně reprodukční práce mezi jednotlivými regiony, takže si dnes placené služby mohou dovolit i relativně běžné rodiny v bohatých zemích.

práci vykonávat: „*Gender a rasa především strukturují, kdo se práce v neformálním sektoru účastní, co dělají, a jak je to ohodnoceno.*“ (Tamtéž, s. 96)

Kromě toho se rozvíjí také sektor domácí výroby, což je praxe, kdy firmy uzavírají smlouvy s jednotlivci coby subdodavateli, čímž se zbaví podstatné části výrobních nákladů. Tito pracovníci mají flexibilní pracovní dobu a chybí jim jasné oddělení mezi prací a ne-prací. Na druhé straně můžeme pozorovat vývoj směřující ke komercializaci aktivit dříve chápaných jako čistě soukromé a netržní, jako je například právě domácí práce. (Tamtéž, s. 99) Nejenže tedy námezdní práce začíná získávat charakteristiky domácí práce; domácí práce stále více získává charakteristiky námezdní práce. Ke stejnému závěru dochází i Kathi Weeks:

„[...] nejenže je dnes reprodukční práce zřetelněji produktivní, což dokazuje mnoho jejích námezdních forem, ale produktivní práce je stále více reprodukční v tom smyslu, že často vytváří nejen striktně ekonomické produkty a služby, ale také sociální krajiny, komunikativní kontexty a kulturní formy.“ (Weeks 2011, s. 141)

Zároveň platí, že formální a neformální ekonomika, resp. produktivní a reprodukční práce, fungují do velké míry jako spojené nádoby, kdy úbytek v jednom ze segmentů vede ke zvýšenému množství práce v tom druhém: „*V rámci dopadů neoliberalismu se zhoršují pracovní podmínky ve formální ekonomice a sociálních služeb poskytovaných státem ubývá. To zvyšuje tlak na rodiny/domácnosti, především na ženy, aby začaly provozovat neformální aktivity, které by kompenzovaly úbytek zdrojů.*“ (Spike Peterson 2003, s. 87)

Tématu hranice mezi produkcí a reprodukcí se věnuje také Nancy Fraser v textu *Contradictions of Capital and Care*. Podle ní vedlo oddělení reprodukční od produktivní práce, které kapitalismus provedl v 19. století, ke vzniku paradoxu, kdy si kapitalismus sám podkopává podmínky vlastní existence. Neustálý tlak na akumulaci kapitálu a větší produktivitu práce vede k destabilizaci reprodukčních procesů, které jsou ovšem podmínkou fungování kapitalismu. (Fraser 2016, s. 103)

Toto vnitřní napětí dává vzniknout fenoménu, který Fraser nazývá sporem o hranici mezi produkcí a reprodukcí (*boundary struggle*); předmětem sporu je otázka, kudy má vést hranice mezi soukromým a veřejným. Tento spor přitom vyplývá na povrch pouze v okamžicích krize, které jsou příležitostí k novému nastavení organizace

produkce a reprodukce. Například v poválečném období na sebe vzal stát část nákladů spojených s reprodukcí ve snaze podpořit spotřebu domácností a tím ekonomický růst; silné odbory a regulace přitom stanovovaly jasné hranice toho, kde končí produkce. (Tamtéž, s. 108)

Ekonomické změny 70. let ovšem daly vzniknout krizi, kdy se hranice mezi produkcí a reprodukcí znovu vyjednávala, a výsledné uspořádání bylo velmi odlišné od toho předchozího. V současném kapitalismu na jedné straně dochází k tomu, že reprodukce byla re-privatizována (tedy odpovědnost za ni byla přenesena zpět na jednotlivé rodiny), na druhé straně ale neoliberální opatření a z nich plynoucí nejistá finanční situace snížila schopnost rodin reprodukci zajišťovat. Kontradikce mezi reprodukcí a produkcí se tak zintenzivňuje; nastává krize reprodukce. (Tamtéž, s. 112)

Federici v této souvislosti doplňuje, že následky krize reprodukce jsou v současné době z velké části externalizovány. Projevují se zejména v zemích třetího světa, kde jsou dávány za vinu kulturní opožděnosti, případně v chudých, vyloučených lokalitách, které existují uvnitř bohatých zemí. (Federici 2008/2012. s. 104) V mnoha regionech již téměř není možné reprodukci provádět (Federici mluví o oblastech near-zero-reproduction). (Tamtéž, s. 103) Vracíme se tak zpět k příčinám migrace a s ní spojené mezinárodní dělby reprodukční práce.

2.3 Reproductivní práce v současné debatě o globalizaci

2.3.1 Užití pojmu reproductivní práce v současné debatě

Na rozdíl od debaty ze 70. let, kdy se koncept reproductivní práce teprve utvářel, se v době debaty o globalizaci jedná už o poměrně ustálený a všeobecně přijímaný pojem, který autorky běžně používají. Přesto lze najít rozdíly, pokud jde o přesné vymezení pojmu reproductivní práce, způsob jeho použití nebo představu o tom, jaké pojmy lze považovat za zaměnitelné.

Parreñas používá pojem reproductivní práce přímo v názvu základního fenoménu, kterým se zabývá.¹⁹ V textu z roku 2005 jej definuje takto: „*Reproductivními aktivitami označuji práci potřebnou k udržování produktivní pracovní síly. Tato práce*

¹⁹ Mezinárodní dělba reproductivní práce – viz předchozí podkapitola.

zahrnuje domácí práci; péči o seniory, dospělé a mladé lidi; socializaci dětí; udržování rodinných vazeb.“ (Parreñas 2005, s. 237) V její knize z roku 2001 je podobná, byť stručnější definice: „[...] práce potřebná k udržení produktivní pracovní síly.“ (Parreñas 2015, s. 29) Zde se zároveň autorka vymezuje vůči používání pojmu pečující práce (care work)²⁰ pro analýzu jevů souvisejících s migrací a globalizací, jak to dělají některé jiné teoretičky, s odůvodněním, že reproduktivní práce je širší pojem, který implikuje udržování celé populace, nikoliv jen jednoho člověka. (Tamtéž, s. 47)

Socioložka Joya Misra a její kolegyně přebírají koncept mezinárodní dělby reproduktivní práce a dále na něm staví; spolu s ním akceptují i definici reproduktivní práce. Nicméně ve svém textu používají pojmy reproduktivní práce a pečující práce synonymně. (Misra et al. 2004) Pierrette Hondagneu-Sotelo (rovněž socioložka) také v mnohém čerpá z předchozí debaty (včetně klíčového textu od Glenn) a přejímá od těchto autorek i definice reproduktivní práce a sociální reprodukce. (Hondagneu-Sotelo 2000, s. 156)

Nancy Fraser pracuje především s pojmem sociální reprodukce, v menší míře pak také s pojmem reproduktivní práce, kterým evidentně rozumí aktivity vedoucí k zajištění sociální reprodukce. Ta je popsána takto: „*Historicky byly procesy ‚sociální reprodukce‘ definovány jako ženská práce, přestože také muži vždy část z ní vykonávali. Do této kategorie spadá jak afektivní, tak materiální práce, často je vykonávána zadarmo a je pro společnost nepostradatelná.*“ (Fraser 2016, s. 99)

Spike Peterson, teoretička mezinárodních vztahů, cituje definici, podle které neplacená domácí práce zajišťuje podmínky pro akumulaci kapitálu. (Spike Peterson 2003, s. 78) Jakkoliv to nikde explicitně neuvádí, dá se předpokládat, že považuje pojem reproduktivní práce za ekvivalent takto definované domácí práce. Na jiném místě připomíná feministickou teorii, podle které je domácí práce, nebo také sociální reprodukce, podmínkou fungování formální ekonomiky, protože vytváří pracovní sílu. (Tamtéž, s. 87)

²⁰ V literatuře se objevují pojmy care, care work a caring work, které jsou zpravidla používány synonymně. První z nich zde překládám pojmem péče, ostatní dva pojmem pečující práce.

Federici navazuje na svoje texty ze 70. let a v nich obsažené pojetí reprodukční práce. V textu z roku 2008 je reprodukční práce,²¹ konkrétně její restrukturalizace v důsledku globalizace, ústředním tématem. Autorka zdůrazňuje subversivní potenciál této práce plynoucí z klíčové role reprodukce pracovní síly ve fungování kapitalismu; odmítá užití pojmu afektivní práce (affective labor), který podle ní zahrnuje jen některé z činností nutných pro reprodukci a podobný potenciál proto nemá. (Federici 2008/2012, s. 100)

Důležitým příspěvkem k debatě je text socioložky Mignon Duffy, který si mimo jiné klade za cíl jasnou definici pojmu reprodukční práce a jeho vymezení vůči tomu, co nazývá „nurturance“.²² Tyto dva pojmy přitom podle ní reprezentují dva různé způsoby, jak se ve feministické debatě chápe péče. (Duffy 2016, s. 68) Autorka zde krátce rekonstruuje debatu o domácí práci ze 70. let a poté formuluje vlastní definici reprodukční práce: „Reprodukční práce je definována jako práce, která je potřebná k zajištění denní údržby a kontinuální reprodukce pracovní síly. (Tamtéž, s. 70) Obě definice péče následně aplikuje na empirický výzkum zaměřený na dělbu této práce.

2.3.2 Charakteristika reprodukční práce dle současné debaty

Kromě definice, která se zabývá obsahem reprodukční práce, případně její rolí ve společnosti, obsahují některé texty také výčet konkrétních aktivit, které do ní spadají, nebo popis klíčových vlastností, které ji odlišují od jiných typů práce. Federici například mluví o problematických vlastnostech domácí práce v souvislosti se zaměstnáváním migrantek na její výkon a popisuje ji takto: „[...] *předsudky panující kolem domácí práce: předpoklad, že to není skutečná práce a měla by za ní být nejnižší možná mzda, že nemá jasně definované hranice atd.*“ (Federici 1999/2012, s. 71)

Jestliže dřívější model, kdy byla tato práce vykonávána výhradně v rámci domácnosti bez nároku na mzdu, umožňoval nechávat ji jako práci, v době její distribuce prostřednictvím trhu už to možné není. Je nicméně široce považována za jednu z nejméně kvalifikovaných prací vůbec a podle toho také vypadá její ohodnocení. (Parreñas 2015, s. 41) Tento trend významně podporuje skutečnost, že

²¹ V textu se objevují pojmy reproductive work a reproductive labor, které Federici používá synonymně, navzdory tomu, že jiné autorky vidí mezi work a labor rozdíl. (Srov. Bakker 2007, s. 548.)

²² Definice tohoto pojmu viz oddíl 2.4.1

je tato práce často vykonávána v izolaci jednotlivých domácností, (Parreñas 2005, s. 242) což znamená, že je neviditelná a neumožňuje vzájemný kontakt či organizaci těch, kdo ji vykonávají. Kromě toho je velká část těchto pracovníků tvořena nelegálními migrantkami, které nemají šanci vyjednat si lepší podmínky a musí snášet vykořisťování, protože jim hrozí vyhoštění ze země. (Pyle 2006, s. 286)

Důležitou charakteristikou reprodukční práce je velké množství různých aktivit, které do této kategorie spadají a jejich různorodost, která jednak vyžaduje, aby jejich vykonavatelka byla všestranná, jednak přispívá k tomu, že tato práce je časově i jinak neohraňovaná. Jeden takový výčet nabízí Spike Peterson: „*Celosvětově můžeme pozorovat, že ženy tráví více času reprodukční prací, zajišťováním dostupnosti jídla a péčí o zdraví rodiny, poskytováním emocionální podpory a přebíráním odpovědnosti za mladé, nemocné a staré závislé osoby.*“ (Spike Peterson 2003, s. 72)

Podobný seznam předkládá Glenn: „*Reprodukční práce zahrnuje aktivity jako jsou například nakupování potřeb pro domácnost, příprava a servírování jídla, praní a opravy oblečení, udržování nábytku a elektronických zařízení, socializace dětí, poskytování péče a emocionální podpory dospělým a udržování příbuzenských a komunitních vztahů.*“ (Glenn 1992, s. 1) Jakkoliv je sám text poněkud staršího data, velké množství pozdějších autorek se na něj explicitně odkazuje a přebírá jak v něm uváděnou definici, tak i tento výčet. Rovněž z tohoto seznamu je vidět, že do kategorie reprodukční práce spadá velké množství různých činností, což vede k tomu, že tato práce spotřebuje velké množství času i fyzické a mentální energie, a jen těžko ji lze kdy označit za dokončenou.

Poslední klíčovou vlastností, kterou se reprodukční práce vyznačuje, je fakt, že její součástí je také emocionální či vztahová stránka. Tento aspekt získal v rámci feministické debaty na významu zejména poté, co se začaly objevovat pojmy jako afektivní práce, emocionální práce nebo péče či pečující práce,²³ které na něj kladly důraz – především v reakci na tento vývoj se začala tato témata explicitněji objevovat i v pojetích reprodukční práce. (Duffy 2016, s. 71) Nicméně není pravda, že by v dřívějších koncepcích zcela chyběla. Platí totiž, že tento aspekt je (alespoň potenciálně) obsažen už v původním marxistickém konceptu reprodukce. Jelikož

²³ Pro jejich definici viz další podkapitola.

pracovní síla je specifický typ komodity, který nelze oddělit od člověka, jenž je jejím nositelem, nejde u reproduktivní práce zcela jasně určit, zda slouží pracovní síle (a potažmo kapitálu) nebo jednotlivci. (Federici 2008/2012, s. 99)

Tato vlastnost reproduktivní práce je důležitá mimo jiné proto, že vysvětluje absenci zásadního technologického pokroku v této oblasti nebo změny v organizaci této práce. Její „vztahovost“ totiž jakoukoliv modernizaci vylučuje: „[Reproduktivní práce] znamená poskytování pocitu bezpečí, utěšování, předvídání strachů a tužeb. Žádná z těchto aktivit není čistě ‚materiální‘ nebo ‚nemateriální‘, ani ji nelze rozložit tak, aby bylo možné ji mechanizovat nebo nahradit virtuálním tokem online komunikace.“ (Tamtéž, s. 107)

2.4 Související pojmy a jejich vztah k reproduktivní práci

2.4.1 Péče a pečující práce

Pojem péče se ve feministické debatě o globalizaci objevuje podobně často jako pojem reproduktivní práce a na první pohled se tyto dva pojmy zdají zaměnitelné. Některé autorky je skutečně používají synonymně, jiné se naopak přiklání k jednomu nebo druhému pojmu.

Arlie Hochschild používá výhradně pojem péče, přestože navazuje na práci Parreñas, která pracuje s pojmem reproduktivní práce. V souladu s tím pak globální vztahy založené na této práci nazývá řetězcem péče (care chain). Hlavní charakteristikou péče je podle autorky to, že se jedná o emocionální práci, či dokonce lásku: „[...] péče se dotýká emocí jednotlivce. Je to emocionální práce, a často mnohem víc než jen to.“ (Hochschild 2000, s. 134) V návaznosti na to pak klíčovým tématem celého textu je otázka po tom, zda situaci, kdy ženy z chudých zemí migrují do bohatých zemí a tam pečují o cizí děti (a nemohou díky tomu pečovat o své vlastní děti, které zůstávají v zemi původu), můžeme nazvat „redistribucí“ či „transferem“ mateřské lásky z jedné části světa do jiné. Jakkoliv pojem reproduktivní práce obsahuje emocionální rozměr, není to jeho nejdůležitější definiční prvek.²⁴

Zatímco v textu z roku 2005 Parreñas používá pojmy péče, pečující práce a reproduktivní práce synonymně, ve své knize *Servants of Globalization*, poprvé

²⁴ Viz předchozí podkapitola.

vydané v roce 2001, se vymezuje proti použití pojmu pečující práce, který považuje za příliš reduktivní a proto nevhodný k analýze práce migrantek: „*Podstatná část práce vykonávané migrantkami je ve skutečnosti ne-vztahová a tudíž by neseseděla do tradiční definice ‚pečující práce‘, což naznačuje, že ‚řetězec péče‘ ignoruje většinu práce, kterou migrantky pracující v oblasti péče ve skutečnosti dělají: špinavou práci uklízení domácností.*“ (Parreñas 2015, s. 47)

Federici odmítá pojem pečující práce z podobného důvodu: spojuje jej s nástupem dělby práce v rámci reproduktivní práce, a sice oddělením fyzického aspektu této práce od emocionálního.²⁵ Ztotožňuje tedy péči s emocionálním aspektem reproduktivní práce a chápe ji jako její podmnožinu. Zároveň tvrdí, že takové oddělení obou aspektů reproduktivní práce je dlouhodobě neudržitelné, protože v reprodukci jde o lidské bytosti a tato práce má nutně holistický charakter. (Federici 2009/2012, s. 122) Federici se vymezuje také vůči pojmu afektivní práce (affective labor), který podle ní rovněž popisuje jen omezenou část práce, která vstupuje do lidské reprodukce. (Federici 2008/2012, s. 100)²⁶ Také pro Fraser je péče pojmem podřazeným vůči sociální reprodukci či reproduktivní práci. Současnou „križi péče“ chápe jako pouhý symptom krize sociální reprodukce, která je důsledkem vnitřního pnutí v rámci kapitalistického systému. (Fraser 2016, s. 99)

Příspěvek Duffy k otázce rozdílu mezi péčí a reproduktivní prací míří opačným směrem: péče je zde nadřazeným pojmem, přičemž autorka identifikuje dvě různé „tradicce“ či způsoby chápání péče. Jedním z nich je reproduktivní práce; druhým je to, co označuje jako „nurturance“. Péče jako nurturance je: „[...] proces nebo postup, který má silnou emocionální dimenzi a je založen na lidském propojení ve vztahu.“ (Duffy 2016, s. 68) Zároveň platí, že reproduktivní práce je obecnější pojem, do kterého spadá širší paleta činností, resp. zaměstnání. To je pro autorku základem kritiky použití pojmu péče jako nurturance ve feministické analýze, protože mnohá zaměstnání vykonávaná ve velké míře příslušnicemi etnických menšin spadají do kategorie péče jako reproduktivní práce, ale nikoliv péče jako nurturance.²⁷ Příklon

²⁵ Jedná se o stejnou dělbu reproduktivní práce, na kterou upozorňuje Glenn, podle které existuje rozdíl mezi intelektuální a emocionální reproduktivní prací (tu vykonávají zpravidla bílé ženy), a manuální reproduktivní prací (tu obstarávají příslušnice etnických menšin).

²⁶ Definice afektivní práce viz následující oddíl.

²⁷ Duffy zde explicitně navazuje na Glenn, která předkládá velmi podobný argument.

k pojetí péče jako nurturance tedy odpovídá upřednostnění zkušeností bílých žen. (Tamtéž, s. 80)

Nurturance, jak ji definuje Duffy, v zásadě odpovídá tomu, co Hochschild a na ni navazující autorky nazývají péčí: je zde silný důraz na city a vztahy. Naopak další autorky, jako jsou například Misra, Pyle nebo Hondagneu-Sotelo, chápou péči spíše jako reprodukční práci (část z nich také oba tyto pojmy zaměňuje). V tomto smyslu lze tedy říci, že panuje shoda na tom, že péče či pečující práce je podmnožinou reprodukční práce.

2.4.2 Emocionální a afektivní práce

Většina pojetí péče či pečující práce dává důraz na vztahovou, emocionální apod. stránku této práce. Dva pojmy, které se pokouší různým způsobem tento typ práce popsat, a které se místy objevují rovněž ve feministické debatě o globalizaci, jsou pojmy afektivní práce (affective labour) a emocionální práce (emotional labour).

Koncept emocionální práce rozpracovává především Hochschild ve své knize *The Managed Heart*, poprvé vydané v roce 1983. Její definice je následující: „*Tato práce vyžaduje od člověka, aby vytvořil nebo potlačil pocity, vedoucí k udržení vnějšího výrazu, který v druhých vytváří správné rozpoložení.*“ (Hochschild 1983/2012, s. 7) Autorka rovněž často mluví o managementu emocí – obsahem „práce“ je tedy úprava vlastních emocí, s cílem vyvolat určité pocity u jiných. Kniha se především zabývá situací, kdy je tato práce vykonávána za mzdu, nicméně může být samozřejmě i neplacená.

Hochschild upozorňuje na to, že emocionální práce je především doménou žen, a to v návaznosti na tradiční model, kdy ženy ze středních a vyšších vrstev poskytovaly tuto práci výměnou za ekonomickou podporu svých manželů. Zároveň platí, že ženy z vyšších tříd vykonávají zaměstnání, jejichž součástí je i emocionální práce, častěji než méně privilegované ženy. (Tamtéž, s. 20) V tomto bodě tedy dochází ke stejnému závěru jako o deset let později Glenn pojednávající o rasové dělbě reprodukční práce.

Pro většinu pojetí reprodukční práce platí, že za jednu z komponent reprodukční práce považují emocionální práci, ať už jejich autorky tento pojem explicitně užívají či nikoliv. Definovat vztah mezi pojmy pečující práce a emocionální práce je o něco

problematictější; nicméně i zde se na základě výše vyložených poznatků jeví, že emocionální práce je podmnožinou pečující práce (její druhou složkou je budování a udržování specifického mezilidského vztahu).

Afektivní práce je koncept, který má s konceptem emocionální práce mnoho společného – v určitém smyslu navazuje jak na Hochschild, tak na další feministická pojetí práce, zejm. domácí práce. (Weeks 2007, s. 233) Jeho autory jsou Michael Hardt a Antonio Negri a výchozím bodem pro ně je tvrzení, že v postindustriální ekonomice již není nejdůležitějším faktorem výroba fyzických produktů (tedy materiální práce), ale poskytování služeb, kde hrají klíčovou roli informace, dojmy a vztahy (toto je nazýváno nemateriální prací). Podtypem nemateriální práce je afektivní práce, která je založena na mezilidském kontaktu: jejími „produkty“ jsou vztahy a pocity. Zatímco dříve patřila afektivní práce do kategorie neplacené domácí práce, dnes se stále častěji objevuje také v komodifikované formě. (Oksala 2016, s. 283)

Jednou z centrálních tezí autorů konceptu afektivní práce, a spolu s nimi těch feministických autorek, které jej od nich přejímají (např. Weeks), je tvrzení, že v dnešní ekonomice již neexistuje rozdíl mezi produktivní a neproduktivní prací; mezi produkcí a reprodukcí. (Tamtéž, s. 286) Z tohoto hlediska je uchopení vztahu mezi afektivní prací a reproduktivní prací problematické, přestože se na první pohled jeví, že afektivní práce – podobně jako emocionální práce – je podmnožinou reproduktivní práce.

2.4.3 Sociální reprodukce

V některých formulacích definice reproduktivní práce (nejvýznamněji těch od Parreñas a Duffy) se mluví o práci, která zajišťuje reprodukci pracovní síly. Další autorky (především Fraser a Spike Peterson) ve svých definicích operují s pojmem sociální reprodukce.²⁸ Rovněž Parreñas a Duffy ovšem pojem sociální reprodukce zmiňují; používají jej (alespoň na první pohled) synonymně s pojmem reprodukce pracovní síly. Nabízí se tedy otázka, zda jsou tyto dva pojmy ekvivalentní, či zda je mezi nimi nějaký rozdíl.

²⁸ Viz oddíl 2.3.1

Isabelle Bakker formuluje ve svém článku „standardní“ definici sociální reprodukce:

„Většina definic sociální reprodukce se vztahuje ke třem aspektům: (a) biologická reprodukce druhu, podmínky a sociální konstrukce mateřství; (b) reprodukce pracovní síly, což znamená obživu, vzdělání a učení se řemeslu; (c) reprodukce a zajišťování potřeb péče, které mohou být plně privatizované v rámci rodin a příbuzenských sítí nebo do určité míry socializované skrze podporu státu.“ (Bakker 2007, s. 541)

Na první pohled tedy představuje reprodukce pracovní síly podmnožinu sociální reprodukce (bod b). Jakkoliv reprodukce pracovní síly ve svém dřívějším pojetí implikovala také reprodukci mezigenerační (bod a), Parreñas a Duffy tento bod ve svých definicích reproduktivní práce explicitně nezmiňují; odkazují na něj pouze tam, kde mluví o sociální reprodukci. Výchova dětí a péče o ně (ať už se jedná o děti vlastní nebo cizí) je shodně všemi autorkami zmiňována jako jedna z klíčových činností, které jsou pro reprodukci pracovní síly potřebné, spadá ovšem mnohem spíše do bodu b (pokud budeme dávat důraz na socializaci či výchovu), případně c (pokud zdůrazníme péči). Parreñas do své definice reprodukce pracovní síly zahrnuje i bod c; Duffy jej vynechává, nicméně zmiňuje, že „standardní“ konceptualizace reproduktivní práce jej obsahují. (Duffy 2016, s. 71)

Další formulace bodu (a) a (b) sociální reprodukce se nachází v textu od Glenn, odkud ji přejímají Parreñas a Duffy a která říká, že sociální reprodukce je „*paleta aktivit a vztahů, které vstupují do udržování lidí jak ze dne na den, tak mezigeneračně.*“ (Glenn 1992, s. 1; Parreñas 2015, s. 47; Duffy 2016, s. 70) Hondagneu-Sotelo pak pracuje s definicí sociální reprodukce od Barbary Laslett a Johanny Brenner, podle kterých jsou sociální reprodukci „*[...] aktivity, které jsou potřebné k udržování lidského života, denně a mezigeneračně.*“ (Hondagneu-Sotelo 2000, s. 156)

Sociální reprodukce je ústředním tématem rovněž v textu Spike Peterson. „*Málokdy zpochybňujeme potřebu reprodukovat členy společnosti, ale za jakých podmínek, kolik a za jakým účelem byly vždy ožehavé otázky.*“ (Spike Peterson 2003, s. 80) Podle ní má

sociální reprodukce dvě hlavní složky: biologickou reprodukci a socializaci.²⁹ (Tamtéž, s. 81)

Tyto tři definice (z nichž první dvě jsou takřka shodné) mají s formulací od Bakker společné to, že se zde nemluví o mezigenerační obnově *pracovní síly*, ale lidského druhu, lidí, života, členů společnosti. Jak ukazuje text Fraser, jedná se o rozdíl nanejvýš signifikantní. Sociální reprodukce je podle ní proces, resp. sada aktivit, kterými se reprodukuje život. Jako takový je podmínkou možnosti fungování kapitalismu (přesněji jeho ekonomického subsystému); kapitalismus ovšem k fungování tohoto procesu nijak nepřispívá, naopak mu často škodí. (Fraser 2016, s. 101)

K podobnému chápání sociální reprodukce se hlásí také Weeks: „*Co se stane, když budeme sociální reprodukci chápat jako produkci forem sociální kooperace, na které závisí akumulace, nebo jako zbytek života mimo práci, který se kapitál neustále snaží spoutat do svých časů, prostorů, rytmů, cílů a hodnot?*“ (Weeks 2011, s. 29)

Další důležitou součástí sociální reprodukce jsou mocenské vztahy, které utvářejí její fungování: „*Reprodukce zahrnuje jak symbolické/materiální procesy potřebné k reprodukci lidských bytostí v čase – denně a mezigeneračně – tak společenské mocenské vztahy, do nichž jsou tyto procesy zapuštěny.*“ (Spike Peterson 2003, s. 79)

V tomto smyslu se jedná o výrazně komplexnější pojem, než je reprodukce pracovní síly, což je poměrně jednoduše definovaný proces, jehož konkrétní podoba je podmíněna mocenskými strukturami, ekonomickým systémem a celou řadou dalších faktorů, jež jsou mu vnější. V případě sociální reprodukce je ovšem třeba nahlížet na tyto mocenské struktury jako na její součást: proces reprodukce sám vytváří podmínky svého dalšího pokračování.

Vyplývá z toho, že zatímco reprodukce pracovní síly je funkcí kapitalismu, sociální reprodukce je funkcí společnosti, která kapitalismu předchází a je na něm zcela nezávislá (míněno analyticky; v praxi jsou spolu provázány, jak ukazuje Fraser).

²⁹ Socializaci chápe takto: „*Socializace vštěpuje všem členům společnosti kulturně vhodné identity a myšlenkové a praktické zvyklosti, které udržují (a mohou transformovat) ekonomický řád.*“ (Spike Peterson 2003, s. 81)

3. Proměny reprodukční práce

Z obou probíraných debat, tedy debaty o domácí práci ze 70. let a současné debaty o globalizaci a neoliberalismu, vyplývá shodná základní definice reprodukční práce: jedná se o práci potřebnou k reprodukci pracovní síly (resp. lidstva/společnosti obecně), která zahrnuje širokou škálu různých typů aktivit – materiálních i nemateriálních, emocionálních i fyzických.

Zároveň je z výše vyloženého vidět, že s proměnou socioekonomického nastavení společnosti, která mezi 70. lety a dneškem nastala především v důsledku globalizace, ale také v důsledku nástupu postindustriální éry, došlo zároveň k proměně reprodukční práce, alespoň tedy pokud jde o způsob její organizace. Zdaleka nejpodstatnější z těchto změn je postupující komodifikace této práce, kdy stále více činností, jež byly dříve vykonávány výhradně doma a neplaceně, je dnes nabízeno na trhu ve formě placených služeb.

Na druhé straně platí, že mnohé rysy reprodukční práce zůstaly od 70. let do dneška zachovány, a to navzdory všem vnějším změnám. Z toho ještě nutně neplyne, že se jedná o vlastnosti inherentní tomuto typu práce – ostatně cílem podstatné části feministických textů na toto téma je ukázat, že při jiném společenském nastavení by tyto charakteristiky (či alespoň jejich negativní dopady) zanikly. Nicméně to dává tušit, že taková změna se nebude realizovat snadno. V této kapitole se zaměřím na tři základní vlastnosti reprodukční práce, které byly tematizované v obou debatách, a na to, jak se jejich konkrétní projevy proměnily.

3.1 Reprodukční práce jako bezcenná práce

At' už ve formě neplacené domácí práce, nebo ve formě placené služby, reprodukční práce je společností nedoceňovaná, často dokonce opovrhovaná.³⁰ Tzv. feminizovaná odvětví, tedy typy zaměstnání, kde tvoří velkou většinu pracujících ženy, jsou výrazně hůře placená než odvětví, ve kterých dominují muži; zároveň činnosti, kterým se tato odvětví věnují a služby, které poskytují, zpravidla spadají do kategorie reprodukční práce.

³⁰ Je všeobecně známo, že muži dlouho považovali tuto „ženskou“ práci za něco, co je pod jejich úroveň, a v mnoha případech to platí dodnes.

3.1.1 Práce bez nároku na mzdu

Do 70. let byla reprodukční práce v drtivé většině případů vykonávána formou domácí práce – tedy zadarmo ženami v domácnosti. Normativním ideálem byl model tzv. rodinné mzdy, kdy žena pracovala „na plný úvazek“ v domácnosti, zatímco muž měl placené zaměstnání a živil celou rodinu. I v těch rodinách, kde měla žena placené zaměstnání, byla nadále zodpovědná za veškerou reprodukční práci a vykonávala ji neplaceně. (Benston 1967/1969, s. 8)

Ze samotné definice reprodukční práce nijak nevyplývá, že by měla být vykonávána zdarma v rámci rodiny. Obrovský úspěch tohoto modelu, jenž se coby normativní ideál udržel po většinu 20. století (Fraser 1994, s. 591), a jehož vliv můžeme pozorovat dodnes, je tak výsledkem souhry nahodilých historických okolností.³¹ Nicméně měl značný dopad na to, jakým způsobem společnost reprodukční práci vnímala a vnímá dodnes.

Jednou z hlavních tezí aktivistek a teoretiček hnutí Wages for Housework bylo tvrzení, že absence mzdy za domácí práci vede k tomu, že není vůbec považována za práci.³² Konkrétní argumenty, které z tohoto obecného tvrzení jednotlivé autorky vyvozovaly, se navzájem lišily. Dalla Costa a James se pokusily rozšířit tradiční marxistické chápání toho, co je to produktivní práce, tak, aby rovněž domácí práce mohla být považována za produktivní. (Dalla Costa a James 1971/1975) Secombe nebo také Benston takové rozšíření pojmu produktivní práce odmítají, a namísto toho rámují domácí (reprodukční) práci jako zvláštní kategorii práce, která hraje v kapitalistické ekonomice svou specifickou roli.

Federici pak dává důraz na to, že díky absenci mzdy bylo možné považovat domácí práci nikoliv za práci, ale za součást ženské přirozenosti:

„Mít mzdu znamená být součástí společenské smlouvy, a ohledně jejího významu není pochyb: člověk pracuje, nikoliv proto, že se mu to líbí, nebo protože je to pro něj přirozené, ale protože je to podmínka, pod kterou mu je povoleno žít. [...]

³¹ Názory se různí na to, jaké přesně okolnosti zde hrály roli. Z hlediska této práce je to irelevantní, proto zde o této debatě nepojednávám.

³² Formulace tohoto argumentu viz např. Benston 1967/1969, s. 4

*Jediné, na čem záleží, je kolik té práce musí udělat a kolik peněz může dostat.“
(Federici 1975/2012, s. 16)*

Protože ženy nedostávaly odměnu ve formě mzdy, bylo potřeba je k této práci motivovat jiným způsobem. Apel na to, že je pro ně tato práce „přirozená“ byl jednou součástí taktiky. Mnoho žen se se svou rolí skutečně identifikovalo, protože v situaci, kdy jim byl upřen přístup ke společensky organizované výrobě, to byla jediná oblast, kde se mohly nějakým způsobem realizovat. (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 36) Druhou (byť příbuznou) část taktiky představovalo tvrzení, že se jedná o naplňující, téměř vznešené poslání – doprovázené společenským tlakem dopadajícím na ty, kdo jej odmítly přijmout:

„Při absenci výplaty, která by ospravedlnila její dřinu, musí žena v domácnosti zdůvodnit svoji práci v neekonomických pojmech. Její práce je ‚milující práce vykonávaná z oddanosti rodině‘. Žena v domácnosti, která přiznává, že nenávidí svoji práci, není ‚dobrá‘ matka.“ (Seccombe 1974 s. 21)

Skutečnost, že za práci žen v domácnosti neexistuje mzda, zároveň vedla k jejímu nedocenení. V kapitalistické společnosti, kde peníze určují hodnotu věcí, je neplacená práce bezcennou prací (Benston 1967/1969, s. 4), a společenský status toho, kdo ji vykonává, se od tohoto faktu odvíjí. Nikomu příliš nezáleží na tom, jak náročná tato práce je nebo jak dlouho trvá (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 28), protože podobně jako všechny další společensky nedoceňované práce je „neviditelná“. Kromě toho pak absence mzdy znamenala ekonomickou závislost ženy na muži, která její podřízenou roli dále posilovala.

Docházíme tak k určitému paradoxu. Na jedné straně díky tomu, že není placená, může být reproduktivní práce vydávána za naplňující, smysluplnou práci (je jaksi „čistší“, nezkažená kapitalistickými vztahy jako „běžná“ práce). Na druhé straně, její neplacený charakter umožňuje považovat ji za nekvalifikovanou, podřadnou práci.

3.1.2 Špatně placená práce

Fenomén postupující komodifikace reproduktivní práce, a to dokonce i těch jejích odvětví, která lze označit za emocionální či afektivní práci, by na první pohled mohl vést k závěru, že v tomto ohledu se mnohé změnilo oproti 70. letům, kdy byla standardem neplacená reproduktivní práce. Nicméně platí, že navzdory změně

formy se zachoval jeden základní rys reproduktivní práce: je považována na nekvalifikovanou, podřadnou ve srovnání s „klasickou“ (tedy produktivní) prací; pokud ne zcela bezcennou, tedy alespoň velmi málo hodnotnou. „*Když ji vykonávají matky, říká se tomu mateřství. Když ji vykonává námezdní síla, říká se tomu nekvalifikovaná práce.*“ (Rothmann 1990, cit. podle Parreñas 2005, s. 239)

Reproduktivní práce je tedy dnes často placená, nicméně je placená velice špatně. V povaze kapitálu je platit za každou práci pokud možno co nejméně; využívá tedy jakýchkoliv okolností, které umožňují stlačit cenu práce dolů. V případě reproduktivní práce vstupuje do hry několik takových faktorů.

Zaprvé, placená reproduktivní práce je v západní Evropě a Spojených státech z velké části vykonávána příslušníky (častěji příslušnicemi) etnických menšin, často navíc ilegálními migranty. Typickou formou placené reproduktivní práce je výpomoc v domácnosti (nejčastěji úklid a související práce a péče o děti), která je téměř výhradně doménou migrantek. Ale reproduktivní práce na sebe může brát také „institucionalizované“ formy, tedy zaměstnání v sektoru služeb (restaurace a fast foody, čistírny a prádelny, nehtové a kosmetické salony apod.), která jsou rovněž z velké části obsazována migranty, resp. častěji migrantkami. (Hondagneu-Sotelo 2000, s. 157)

Toto uspořádání na jedné straně využívá nerovností plynoucích z globalizace, kdy cena reproduktivní práce, pokud ji vykonávají ženy pocházející ze zemí tzv. globálního Jihu, je výrazně nižší než v zemích tzv. globálního Severu, a to nikoliv pouze ve smyslu peněžní hodnoty, ale také ve smyslu „společenského“ hodnocení této práce, která je považována za podřadnou. (Parreñas 2015, s. 41)

Na druhé straně hraje roli fakt, že migrantky jsou zranitelné (zejména pokud zároveň pracují v izolaci soukromých domovů) a nepožívají stejné ochrany jako místní občanky a občané. Pokud jsou v zemi legálně, jsou zpravidla vydány na milost agenturám, které je do země přivedly a zajistily jim vízum; pokud jsou v zemi nelegálně, nemohou se obrátit na úřady, aniž by tím zároveň riskovaly odhalení a deportaci. (Parreñas 2005, s. 243) Jelikož jim není umožněno přivést s sebou vlastní rodinu, zbaví se hostitelský stát nutnosti nést náklady na reprodukci této rodiny:

„Tím, že jsou náklady na reprodukci ponechány zemím původu, mohou být mzdy migrantek a migrantů drženy na minimální úrovni [...].“ (Tamtéž, s. 242) ³³

Zadruhé, vyplácení nízké mzdy je „ospravedlněno“ tím, jak je tato práce společností vnímaná: nevyžaduje žádné speciální dovednosti, je to „ženská“ práce, není to „pořádná“ práce. Mnohé z těchto předsudků přímo vyrůstají z dřívějšího modelu, kdy byla tato práce prováděna neplaceně, ve formě „klasické“ domácí práce. Jestliže byla dříve zadarmo, znamená to, že není nijak zvlášť hodnotná, a pokud už je třeba ji platit, tak pokud možno co nejméně. (Federici 1999/2012, s. 71) Jinak řečeno, je to kombinace stereotypů panujících ohledně této práce, co determinuje, kdo a za jakých podmínek ji vykonává:

„Genderové stereotypy popisují úklid a péči jako ženskou práci; domácí práce je považovaná za nekvalifikovanou; přitahuje ženy, které potřebují placené zaměstnání, mají velmi málo ceněného vzdělání, mohou potřebovat ubytování a/nebo hledají práci, kde není monitorováno jejich občanství.“ (Spike Peterson 2003, s. 102)

Lze tvrdit, že také skutečnost, že je reproduktivní práce vykonávána převážně ženami, pomáhá držet její cenu dole. Je všeobecně známo, že odvětví, kde pracují převážně ženy, jsou v průměru hůře placená než odvětví, kde tvoří většinu pracujících muži. Některé feministky, např. Michèle Barrett, tvrdí, že tato tzv. feminizovaná odvětví jsou špatně placená právě proto, že v nich pracují ženy: pod vlivem modelu tzv. rodinné mzdy dlouho panovala představa, že příjem ženy je pouze jakýmsi „doplňkem“ k příjmu muže, a tudíž může být legitimně nižší. (Barrett 1980/2014, kapitola 5: Gender and the Division of Labour) ³⁴

Podobně Spike Peterson tvrdí, že chápání toho, co je a není „hodnotná“ práce, vychází ze socializace do genderových rolí, kdy „ženská“ práce je považována za podřadnou, (Spike Peterson 2003, s. 110) resp. ženy jsou levnější pracovní silou, protože jejich dovednosti a práce jsou soustavně prezentovány jako méněcenné. (Tamtéž, s. 111) Jakkoliv taková tvrzení by bylo velice obtížné jednoznačně prokázat

³³ Tím se potvrzuje Marxovo tvrzení, zmiňované v první kapitole, že mzda není odměnou za práci, ale pokrytím nákladů na reprodukci pracujícího a jeho rodiny.

³⁴ Tento argument rovněž potvrzuje, že mzda je pokrytím nákladů na reprodukci, a nikoliv odměnou za práci.

či vyvrátit, korelace mezi prací konstruovanou jako „ženská práce“ a špatně placenou prací je evidentní a platí dnes stejně jako tomu bylo v 70. a 80. letech.

Na závěr je třeba dodat, že navzdory všem změnám, ke kterým v organizaci reprodukční práce došlo, stále platí, že i v relativně bohatých zemích je nadále její podstatná část vykonávána neplaceně. Důsledky neoliberalních opatření, prekarizace práce apod. dopadají i sem a vedou k tomu, že podstatná část rodin si nejen nemůže dovolit placenou pomoc, ale musí naopak zvyšovat množství neplacené reprodukční práce, aby kompenzovala výpadek příjmů. (Tamtéž, s. 95)

3.2. Reproductivní práce jako ženská práce

Ze samotné definice reprodukční práce vůbec nijak nevyplývá, že jí musí nutně dělat ženy (snad kromě biologické reprodukce, tedy těhotenství a porodu), přesto byla a je konstruována jako „ženská“ práce. Oddělení produkce (a její identifikace s mužem-dělníkem) od reprodukce (a její identifikace s ženou v domácnosti) je model, který dlouho velice dobře fungoval ve prospěch kapitalismu; nicméně sám o sobě nijak nevysvětluje, proč to byla zrovna žena, kdo byl identifikován s reprodukční prací. Podobně jako model neplacené reprodukční práce je výsledkem nahodilých faktorů, je jím také identifikace reprodukční práce s ženou.³⁵

3.2.1 Domácí práce jako součást ženské identity

Pro debatu o domácí práci v 70. letech představovalo velké téma chápání reprodukční práce coby součásti ženské přirozenosti či identity. Pro tyto autorky bylo východiskem zásadní odmítnutí tohoto pojetí reprodukční práce: „*Domácí práce není zásadně ‚ženská práce‘; žena se necítí praním a uklízením více naplněna nebo méně unavena než muž.*“ (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 33)

Požadavek na mzdu za domácí práci měl vést především k tomu, aby byl tento pohled opuštěn a domácí práce začala být vnímána jako práce. Její označení za „práci“ se pak mohlo stát prvním krokem k zásadním změnám v její organizaci (a

³⁵ Představy o tom, co přesně k tomu vedlo, se i zde různí. Například podle Barrett došlo k interakci logiky kapitalismu s předem existující genderovou dělbou práce a s ní spojenou ideologií. (Barrett 1980/2014, s. 180)

případně také k tomu, že již nebude považovaná za „ženskou“ práci, byť tento cíl v debatě není explicitně formulován).

„Požadovat mzdu za domácí práci znamená učinit viditelným to, že naše mysl, naše těla a emoce byly zdeformovány k plnění specifické funkce, vytvářeny ve specifickou funkci, a potom na nás vrženy zpět jako model, kterému se máme podřídit, pokud chceme být uznány jakožto ženy v této společnosti.“ (Federici 1975/2012, s. 19)

Dvě hlavní výhody, plynoucí z této identifikace reproduktivní práce s ženskou „přirozeností“ jsem vyložila v první kapitole, takže je zde jen stručně shrnu. Zaprvé, umožňuje to zajistit, aby tato práce byla vykonávána bez nároku na mzdu, protože vzniká iluze, že to není práce. Zadruhé, čím více je žena identifikována s reprodukcí, tím více je rodina závislá na příjmu muže z produktivní práce, což omezuje jeho manévrovací prostor a zároveň ještě více fixuje muže-dělníka a ženu v domácnosti v jejich sociálních rolích.

Další podstatný důsledek ztotožnění reproduktivní práce s ženskostí vyvstává ve vztahu již ne ke kapitálu, ale k mužům. Otázka, zda z ženské práce těží především kapitál, nebo především muži jako jednotlivci, bylo v rámci tehdejšího feministického hnutí předmětem sporu. Perspektiva Wages for Housework se přiklání k první variantě, nicméně např. Federici na několika místech zmiňuje, že obsahem této práce je mimo jiné osobní služba dělníkům; reproduktivní práce může nabývat *formy* osobní služby.

Z tohoto faktu potenciálně vyrůstá problém pro vzájemné vztahy mužů a žen. Tento argument vychází z předpokladu, že kdyby muži tušili, že tato práce pro ženy ve skutečnosti nepředstavuje potěšení, více by se zdráhali jejich služby přijímat. V tomto smyslu je tak diskurz označující reproduktivní práci za ženskou přirozenost velice užitečný:

„Muži dokážou přijímat naše služby a těšit se z nich, protože předpokládají, že domácí práce je pro nás snadná, a že si ji užíváme, protože ji děláme z lásky. Dokonce očekávají, že jim budeme vděčné, protože tím, že se s námi oženili, nebo s námi žijí, nám poskytnou příležitost realizovat se jakožto ženy (tedy sloužit jim).“ (Tamtéž, s. 18)

Z pojetí reprodukční práce jako ženské práce vyplývá také již zmiňovaný vznik feminizovaných odvětví: pokud tato práce opouští domov a vstupuje na trh, jsou to opět především ženy, kdo v těchto zaměstnáních pracuje. A naopak: pokud už žena opouští roli ženy v domácnosti a nastupuje do placeného zaměstnání, zpravidla se práce, kterou tam vykonává, v mnoha ohledech podobá domácí práci. (Tamtéž, s. 20) Tím se pak zpětně potvrzuje předpoklad, že ženy mají pro výkon této práce speciální vlohy.

Jelikož je reprodukční práce ženskou prací, je za ni žena odpovědná zcela nezávisle na vnějších okolnostech, například na tom, zda má zároveň také placené zaměstnání. V takové situaci má za povinnost zajistit tuto práci po návratu ze zaměstnání, případně za sebe zajistit náhradu (Benston 1967/1969, s. 8) – přestože logičtější řešením by v takové chvíli bylo rozdělit tuto práci mezi oba partnery. *„Manžel si zpravidla čte noviny a čeká, až pro něj bude uvařená a naservírovaná večeře, a to i tehdy, když jeho žena chodí do práce stejně jako on a přichází domů společně s ním.“* (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 35)

3.2.2 Jak se zbavit „druhé směny“

V současném pojetí reprodukční práce už není genderový aspekt zdůrazňován tolik jako tomu bylo v případě debaty o domácí práci v 70. letech: její postupující komodifikace napomohla mimo jiné tomu, že je dnes již v mnohem větší míře považována za práci (byť v běžné mluvě i dnes platí, že „žena v domácnosti“ je protikladem „pracující matky“; je tedy vnímána jako někdo, kdo nepracuje).

Některé konceptualizace reprodukční práce – specificky ty, které nějakým způsobem pracují s pojmem afektivní práce – se dnes snaží o pojetí, které by nebylo tak silně genderově podmíněné. Spíše než o konstatování, že by dnes už neexistovala genderová dělba práce, se ovšem jedná o reflexi posunu ve fungování ekonomiky, kdy již není možné jednoznačně odlišit produkci od reprodukce.

Takový postoj formuluje například Weeks: *„Ženy a muži jsou zajisté pořád zapojeni do odlišných pracovních praktik, ale tyto odlišnosti nelze promítnout do binárního genderového schématu podloženého odkazem na model oddělených sfér.“* Jedná se o snahu vysvětlit přetrvávání této dělby práce v situaci, kdy dichotomie produktivní a reprodukční, placené a neplacené práce již adekvátně nepopisují skutečnost. (Weeks 2007, s. 238)

V praxi ovšem dělba na ženskou reprodukční a mužskou produktivní práci přetrvává – alespoň tedy v představách společnosti. Velice důležitou roli ve vytváření a udržování tohoto stavu hraje socializace. Jelikož kapitalismus potřebuje, aby budoucí pracující akceptovali hierarchii mezi různými typy práce a svou roli v tomto celku coby „přirozenou“, je třeba jim od útlého věku vštěpovat hodnoty a principy, které toto nastavení definují. Do této kategorie spadá právě socializace do genderových rolí, jejichž obsahem je (mimo jiné) představa o tom, jakou práci má jednotlivec vykonávat. (Spike Peterson 2003, s. 81) Jedním z důsledků je pak neochota mužů provádět reprodukční práci, a to zcela nezávisle na okolnostech:

„Velké množství dat svědčí o tom, že mnoho mužů odmítá vykonávat podhodnocené (čti: feminizované) neformální aktivity, navzdory důležitým zdrojům, které by to přineslo ohroženým rodinám. [...] Zjištění také téměř bez výjimky potvrzují, že muži nezvyšují své minimální příspěví k reprodukční/domácí práci, navzdory tomu, že tato podpora je zoufale potřeba, a tomu, jak obrovský rozdíl by to znamenalo pro zdraví a život žen [...].“
(Tamtéž, s. 110)

Férovější rozdělení domácí práce je sice v posledních letech tématem, o němž se v Evropě a ve Spojených státech poměrně hodně mluví, nicméně stále platí, že ženy vykonávají nepoměrně více této práce než muži. (Gender Equality Index 2017) Přitom v situaci, kdy ve většině rodin pracují oba partneři, pro toto uspořádání neexistuje žádné jiné vysvětlení než hluboce zakořeněné představy o tom, že se jedná o „ženskou“ práci.

Jak už jsem zmiňovala ve druhé kapitole, komodifikace reprodukční práce v tomto směru žádnou zásadní změnu nepřinesla; podle mnohých autorek naopak pomohla genderovou dělbu práce zakonzervovat. Lépe situované ženy přenesly „svoji“ reprodukční práci na méně privilegované ženy, které ji vykonávají za mzdu (ať už více institucionalizovanou formou v sektoru služeb, nebo jako soukromá výpomoc v domácnosti), což umožnilo vyhnout se tlaku na férovější rozdělení této práce v rámci rodiny a zpochybnit tak představu, že reprodukční práce je ženskou záležitostí.

3.3 Reproductivní práce jako neformální práce

Zatímco pojem neformální práce vychází ze současné debaty, debata ze 70. let jej do velké míry předznamenala, když připsala domácí práci mnohé z charakteristik, které má dnešní neformální (nebo také prekérní či flexibilní) práce. Společným znakem je především nejasná hranice: co je ještě práce a co už není, kdy začíná a kdy končí pracovní den, co je veřejné a co je soukromé, co je produkce a co reprodukce.

3.3.1 Práce, která nemá konec

Domácí práce byla pro aktérky první debaty považována za „neohraničenou“ práci, a to konkrétně ve dvou hlavních významech. Zaprvé, neexistovala hranice mezi tím, kde končí „práce“ a začínají ostatní aspekty života, jako jsou vlastní přání a tužby nebo mezilidské vztahy. Jelikož byla v té době domácí práce chápána jako součást ženské identity, nebylo možné ji zcela jednoznačně oddělit od osoby, která ji vykonávala.

Jak píše Federici ve výše citovaném úryvku, hlavní výhodou klasické námezdní práce je, že se jedná o smluvní akt: pracující se na nějakou dobu odevzdává do služeb zaměstnavateli a výměnou za to dostává určitou sumu peněz. Práce má instrumentální charakter: muž-dělník pracuje, protože musí (potřebuje uživit sebe a svou rodinu), nikoliv proto, že by v tom nalézal zvláštní zalíbení. (Federici 1975/2012, s. 16) Seccombe argumentuje podobně: dělník je v přímém styku s kapitálem, a je tedy vykořisťován. To má přes všechny problémy jednu obrovskou výhodu: je si vědom své pozice, může svobodně svoji práci nenávidět a nadávat na svého šéfa. (Seccombe 1974, s. 21)

Oproti tomu žena v domácnosti podle dobové představy pracuje proto, že je to pro ni přirozené, je to její způsob vyjádření lásky apod. Svého „šéfa“ nemůže nenávidět a svoji práci nemůže odmítnout (resp. pokud se o to pokusí, je to kategorizováno jako domácí hádka, která je společností považována za směšnou). (Federici 1975/2012, s. 17) Především ale neví, kde končí její práce a začíná její vlastní život: *„Chceme nazývat prací to, co je práce, abychom nakonec mohly znovuobjevit co je to láska a vytvořit svou sexualitu, kterou jsme nikdy nepoznaly.“* (Tamtéž, s. 20)

Zadruhé, domácí práce je neomezená také časově. V domácnosti „je vždycky co dělat“, žena „je pořád ve službě“ apod. (Dalla Costa a James 1971/1975, s. 11 a 21)

Tato situace je částečně podmíněna tím, že v případě ženy v domácnosti příliš nezáleží na efektivitě, tedy na tom, jak dlouho jí práce trvá. Nicméně hlavním faktorem je zde izolace: jelikož domácí práce není společensky organizovaná (podobně jako produktivní práce, která je spojena s velmi specifickým režimem, odehrává se na specifickém místě apod.), nelze jasně určit, kdy začíná a kdy končí (resp. nekončí nikdy). (Tamtéž, s. 12)

Debata o domácí práci ovšem předznamenává pozdější tematizaci neformální práce ještě v jednom důležitém aspektu: přichází se zpochybněním přísné dichotomie mezi produkcí a reprodukcí. Jedním z centrálních témat pro ni byla otázka po tom, jakým způsobem se domácí práce vztahuje ke kapitalistickému ekonomickému systému jako celku – zda je reliktem předkapitalistického uspořádání, nutnou podmínkou fungování kapitalismu, nebo přímo produktivní prací pro kapitál.

Jakkoliv se konkrétní odpovědi na tento problém různily, obecný závěr plynoucí z celé debaty byl, že domácí práci je třeba považovat za „produktivní“ minimálně v tom smyslu, že zásadním způsobem přispívá k chodu ekonomického systému, který by bez ní nemohl fungovat. Dochází zde tedy k popření do té doby platné představy, že domácnost a v ní probíhající reprodukce je světem sama pro sebe, existujícím zcela mimo kapitalistické vztahy.

Jak píše Federici: *„Když bojujeme za mzdu, nebojujeme za to, abychom vstoupily do kapitalistických vztahů, protože jsme nikdy nebyly mimo ně.“* (Federici 1975/2012, s. 19) Jestliže reprodukce je nutnou podmínkou fungování ekonomického systému založeného na produkci, hranice mezi produkcí a reprodukcí přestává být objektivním faktem a stává se politickou otázkou.

3.3.2 Flexibilizace jako trend

Jestliže v 70. letech bylo rozmazání hranice mezi prací a emocemi či vztahy typické pouze pro domácí práci, dnes tato vlastnost charakterizuje také mnohá placená zaměstnání, a nejedná se zdaleka jen o komodifikované varianty toho, co bylo dříve domácí prací, jako jsou například chůvy nebo pečovatelské služby obecně. Nicméně i v těchto typických případech se jedná o problematickou dimenzi.

Glenn tento problém ukazuje na příkladu pečovatelek v zařízeních pro seniory. Náplň práce pečovatelky není pouze fyzická pomoc klientům; pečovatelka jim

naslouchá, uklidňuje je, pro mnohé z nich představuje jediný lidský kontakt. (Glenn 1992, s. 30) V tomto smyslu má ale v popisu práce budování určitého mezilidského vztahu, práci s vlastními emocemi i emocemi druhých.

Podobně v případě chův se očekává nejen to, že svěřené dítě obléknou a nakrmí, ale že mu poskytnou milující péči, podobně jako by mu ji poskytla vlastní matka. (Hochschild 2000, s. 132) Zvláště v případech (které jsou velmi časté), kdy chůva-migrantka má vlastní děti, o které nemůže pečovat, protože zůstaly v zemi původu, je možné požadavek, aby věnovala svou mateřskou lásku cizímu dítěti, označit za překročení hranice mezi prací a vlastní identitou.

Flexibilní práce, která nemá jasné hranice, se v éře neoliberalismu čím dál tím více stává typickou prací. Zatímco příslušníci privilegovaných vrstev (především tedy vzdělaní muži) si ji vybírají dobrovolně, protože jim to dává svobodu, jiní jsou do ní tlačeni okolnostmi: musí přijmout neformální práci, protože žádný jiný způsob, jak uživit rodinu, jim není k dispozici. (Spike Peterson 2003, s. 88)

Neformální, prekérní, flexibilní či „domestikovaná“ práce nemá fixní pracovní dobu (často se vůbec neměří na hodiny, například v případě najímání jednotlivců coby subdodavatelů, kteří pracují z domova), typické jsou krátkodobé pracovní poměry a často také fyzická izolace pracujících od sebe navzájem. Není státem vůbec regulovaná nebo je regulovaná jen minimálně (v některých případech se pohybuje na hranici legality nebo je dokonce ilegální), takže pracovník nemá zajištěnou ochranu ze strany státu jako tomu bylo u „klasické“ námezdní práce, neexistují odbory a vzhledem k podmínkám je téměř nemožné je vytvořit. Příjem z této práce často není dostatečný na vyžití, takže mnozí potřebují dvě a více takových „zaměstnání“, aby se uživil. (Mies 2005, s. 270)

Podobnost s domácí prací, tak jak byla tematizována v 70. letech, je zřejmá: neexistence jakékoliv regulace nebo jasných pravidel, která by vymezovala pracovní dobu a oddělovala ji od nepracovního života, absence společenského rozměru práce a z ní plynoucí nemožnost organizace pracujících.

Masový nástup neformální práce zároveň zviditelňuje skutečnost, na kterou poukazovaly feministky již v 70. letech: hranice mezi produkcí a reprodukcí, soukromým a veřejným, je politickou otázkou. Spike Peterson mluví o kontinuu, které začíná společenskou či domácí ekonomikou (tedy domácí prací vykonávanou

zdarma), pokračuje přes neregulární či tzv. šedou ekonomiku a končí u formální ekonomiky. Nejenže narýsování hranice vždy nutně vychází z hodnotově podmíněných představ o tom, co je soukromé a co veřejné apod., ale dochází navíc k neustálému pohybu této hranice. Zatímco dříve panoval předpoklad, že s postupem času bude stále více ekonomických aktivit nabývat formální podoby, dnes jsme v důsledku neoliberalismu svědky opačného trendu. (Spike Peterson 2003, s. 87)

Závěr

Vznik pojmu reproduktivní práce bývá zpravidla datován do debaty o domácí práci v 70. letech, navzdory tomu, že se v žádném z textů, které tuto debatu tvoří, explicitně neobjevuje. Ústředním tématem je zde domácí práce a její vztah vůči kapitálu, přičemž některé teoretičky tvrdí, že se jedná o produktivní práci (tzn. práci, při níž vzniká nadhodnota), zatímco podle jiných se jedná o práci, která zajišťuje nutné podmínky pro akumulaci kapitálu, ale není v úzkém smyslu produktivní. Všechny autorky se ovšem shodují na tvrzení, že obsahem domácí práce je reprodukce pracovní síly, tak jak ji definoval Marx. Zároveň má ale domácí práce další dvě klíčové charakteristiky: je vykonávána bez nároku na mzdu a je vykonávána v izolaci domova.

Zde tedy vzniká pojem reproduktivní práce jakožto práce, která zajišťuje reprodukci pracovní síly. Neplacená domácí práce, která byla středem pozornosti teoretiček v 70. letech, je jenom jednou z forem, kterých může reproduktivní práce nabývat; jelikož ovšem byla ve své době formou dominantní, dochází v těchto textech k záměně pojmů domácí a reproduktivní práce.

V současné debatě o globalizaci a neoliberalismu je pojem reproduktivní práce již poměrně ustálen a definován jako práce, jejímž obsahem je reprodukce. Namísto reprodukce pracovní síly se zde ovšem mluví o tzv. sociální reprodukci, což je výrazně širší a komplexnější pojem – označuje reprodukci lidské společnosti jako takové, včetně v ní panujících vztahů, sociálních rolí, zvyklostí apod. Klíčovými tématy současné debaty je na jedné straně dělba reproduktivní práce, tak jak byla ovlivněna globalizací, na druhé straně pak hranice mezi produkcí a reprodukcí v situaci rychle se měnící povahy a organizace námezdní práce.

Kromě toho se v mezidobí mezi debatou ze 70. let a současnou debatou objevily nové pojmy, které současná debata reflektuje – pojmy jako je emocionální, afektivní nebo pečující práce. Z hlediska reproduktivní práce se jedná o podřazené pojmy, které označují určitou podmnožinu v rámci této práce. Zároveň je ovšem třeba mít na paměti, že tyto pojmy vycházejí z odlišných teoretických tradic a patří do svých vlastních analytických rámců – z tohoto pohledu se jejich vztah k pojmu reproduktivní práce stanovuje velice obtížně, protože jsou vůči němu do velké míry mimoběžné.

Závěrečná kapitola této práce pojednává o styčných bodech a rozdílech v pojetí reprodukční práce v rámci debaty ze 70. let a současné debaty a směřuje tak k odpovědi na v úvodu položenou výzkumnou otázku. Tuto odpověď lze shrnout následovně:

Hlavní rozdíl v obou pojetích reprodukční práce spočívá v tom, že zatímco v 70. letech byla považována za synonymum neplacené ženské domácí práce, současná debata reflektuje skutečnost, že reprodukční práce může mít celou řadu různých forem – od neplacené domácí práce přes placenou výpomoc v domácnosti až po státem organizované instituce nebo trhem nabízené specializované služby. Pro podstatnou část autorek současné debaty jsou placené formy reprodukční práce hlavním předmětem zájmu.

Hlavní podobnost naopak můžeme najít v klíčových charakteristikách reprodukční práce, které jí jednotlivé autorky přisuzují. Konkrétní projevy těchto charakteristik sice mohou být odlišné (reflektují totiž proměnu ve způsobu organizace reprodukční práce, která mezi 70. lety a dneškem proběhla), ale vlastnosti jako takové zůstávají stejné.

Identifikovala jsem celkem tři takové vlastnosti. Zaprvé, reprodukční práce je práce společensky nedocenená, což se projevuje v tom, že je buď vykonávána zcela bez nároku na mzdu, nebo velice špatně placená. Zadruhé, je to práce ženská – a to nejen v tom smyslu, že celosvětově drtivou většinu této práce vykonávají ženy (a to nezávisle na tom, zda je placená či nikoliv), ale také v tom smyslu, že je jako taková společností vnímaná (tím je míněna přetrvávající představa, že pro ženy je tato práce jaksi „přirozenější“ než pro muže). Zatřetí, je to práce, která „nemá konec“; neexistuje zde jasná hranice mezi prací a soukromým životem, chybí jakákoliv regulace. Zatímco v první debatě je tento problém rámován především z hlediska toho, že není možné narýsovat jednoznačnou hranici mezi domácí prací a ženskou identitou, ve druhé debatě je ústředním tématem postupující prekarizace, kdy stále více placených zaměstnání získává charakteristiky „práce bez konce“, která se stává novou normou.

Potvrzuje se tedy můj výchozí předpoklad, že navzdory určitým změnám ve formě reprodukční práce (tedy způsobech její organizace) zůstávají zachovány její základní charakteristiky. V návaznosti na to se nabízí otázka, zda z toho vyplývá, že

se jedná o vlastnosti reprodukční práce jako takové, které přetrvají i jakoukoliv změnu v uspořádání společnosti. Mnohé ze zde analyzovaných textů tvrdí, že tomu tak není, a vyjadřují naději, že v nově a lépe zorganizované společnosti tyto negativní vlastnosti reprodukční práce odpadnou. Pravdivost takových tvrzení se neodvážuji posuzovat a domnívám se, že je nelze ověřit či vyvrátit teoretickou prací, ale pouze praxí a historickým vývojem.

Použitá literatura

ARRIGHI, Giovanni. Globalization in World-Systems Perspective. In: APPELBAUM, Richard P. a William I. ROBINSON (ed.) *Critical globalization studies*. New York: Routledge, 2005, s. 33-44. ISBN 0-415-94962-9.

BAKKER, Isabella. Social Reproduction and the Constitution of a Gendered Political Economy. *New Political Economy*. 2007, Vol. 12, No. 4, s. 541-556.

DOI: 10.1080/13563460701661561.

BARRETT, Michèle. *Women's oppression today: the Marxist/feminist encounter*. New edition. London: Verso, [1980] 2014. ISBN 1781680132.

BENSTON, Margaret. The Political Economy of Women's Liberation. *Monthly Review*. [1967] 1969, Vol. 21, No. 4, s. 13-27.

BRACKE, Maud Anne. Between the Transnational and the Local: mapping the trajectories and contexts of the Wages for Housework campaign in 1970s Italian feminism. *Women's History Review*. 2013, Vo. 22, No. 4, s. 625-642.

DOI: 10.1080/09612025.2012.751771.

BROWN, Heather A. *Marx on gender and the family: a critical study*. Boston: Brill, 2012. ISBN 978-90-04-21428-6.

CALLINICOS, Alex. *The revolutionary ideas of Karl Marx*. 2nd ed. London: Bookmarks, 1995. ISBN 18-988-7613-4.

CHASE-DUNN, Christopher a Barry GILLS. Waves of Globalization and Resistance in the Capitalist World-System: Social Movements and Critical Global Studies. In: APPELBAUM, Richard P. a William I. ROBINSON (ed.) *Critical globalization studies*. 1. New York: Routledge, 2005, s. 45-54. ISBN 0-415-94962-9.

CREIGHTON, Colin. The Rise of the Male Breadwinner Family: A Reappraisal. *Comparative Studies in Society and History*. 1996, Vol. 38, No. 2, s. 310-337

DALLA COSTA, Mariarosa a Selma JAMES. *The Power of Women and the Subversion of the Community*. London, England: Butler and Tanner, [1971] 1975. ISBN 0 9502702 4 5.

DUFFY, Mignon. Reproducing Labor Inequalities. *GENDER & SOCIETY*. 2016, Vol. 19, No. 1, s. 66-82. DOI: 10.1177/0891243204269499.

- ENGELS, Bedřich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha, 1950.
- ELSTER, Jon. *An introduction to Karl Marx*. New York: Cambridge University Press, 1986. ISBN 978-0-521-33831-8.
- FEDERICI, Silvia. *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia. Wages against Housework. [1975]. *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012, s. 15-22. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia a Nicole COX. Counterplanning from the Kitchen. [1975] *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012, s. 28-40. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia. Reproduction and Feminist Struggle in the New International Division of Labor. [1999] *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012, s. 65-75. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia. The Reproduction of Labor Power in the Global Economy and the Unfinished Feminist Revolution. [2008] *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012, s. 91-111. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia. On Elder Care Work and the Limits of Marxism. [2009] *Revolution at point zero: housework, reproduction, and feminist struggle*. London: Turnaround, 2012, s. 115-125. ISBN 978-1-60486-333-8.
- FEDERICI, Silvia. Foreword. In: MIES, Maria. *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*. London: Zed Books, 2014, s. ix-xii. ISBN 978-1-78360-258-2.
- FENG, Alice. *Revisting the Domestic Labor Debate: Toward a Critique of Workerist Feminism*. CUNY Academic Works, 2015.
- FRASER, Nancy. After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State. *Political Theory*. 1994, Vol. 22, No. 4, s. 591-618
- FRASER, Nancy. Contradictions of capital and care. *New Left Review*. 2016, Vol. 100, s. 99-117.

- EIGE (European Institute for Gender Equality). *Gender Equality Index 2017*.
Dostupné z: <http://eige.europa.eu/gender-equality-index> [cit. 2018-07-05]
- GOLDMAN, Wendy Z. *Women, the state and revolution: Soviet family policy and social life, 1917-1936*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993. ISBN 9780521458160.
- GLENN, Evelyn Nakano. From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor. *Signs*. 1992, Vol. 18, No. 1, s. 1-43.
- HENNESSY, Rosemary a Chrys INGRAHAM. Introduction. Reclaiming Anticapitalist Feminism. *Materialist feminism: a reader in class, difference, and women's lives*. New York: Routledge, 1997, s. 1-14. ISBN 978-0415916349.
- HIMMELWEIT, Susan. Reproduction and the materialist conception of history: A feminist critique. In: CARVER, Terrell. *The Cambridge companion to Marx*. New York: Cambridge University Press, 1991, s. 196-221. ISBN 0-521-36694-1.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell. *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley, Calif.: University of California Press, [1983] 2003. ISBN 05-202-3933-4.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell. Láska a zlato: globální řetězce péče. (Překlad: Zuzana Uhde) In: HRUBEC, Marek. *Sociální kritika v éře globalizace: odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia, 2008, s. 107-128. ISBN 978-80-7007-286-8.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell. Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In: HUTTON, Will a Anthony GIDDENS. *Global capitalism*. New York: Distributed by W.W. Norton, 2000, s. 130-146. ISBN 1-56584-648-6.
- HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette. The International Division of Caring and Cleaning Work. In: MEYER, Madonna Harrington. *Care Work Gender, Labor, and the Welfare State*. London: Routledge, 2000, s. 149-162. ISBN 0203904451.
- JAMES, Selma. Sex, Race and Class. *The Perspective of Winning: a Selection of Writings, 1952-2011*. Oakland, CA: PM Press, [1973] 2012. ISBN 978-1604864540.
- JECHOVÁ, Květa. Osvobozování domácnosti. *Gender, Equal Opportunities, Research / Gender, Rovné Příležitosti, Výzkum*. 2012, Vol. 13, No. 1, s. 52-61

- JENKINS, Jamie. Women in the labour market: 2013. *Office for National Statistics* [online]. Dostupné z: <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/articles/womeninthelabourmarket/2013-09-25> [cit. 2018-04-08].
- MARX, Karl. Kapitál. Kritika politické ekonomie: Díl první. Kniha první: Výrobní proces kapitálu. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1978. ISBN 73/202-21-8.5.
- MIES, Maria. Patriarchy and accumulation on a world scale – revisited: Keynote lecture at the Green Economics Institute, Reading, 29 October 2005. *Int. J. Green Economics*. 2007, Vol. 1, No. 3/4, s. 268-275.
- MISRA, Joya, Sabine MERZ a Jonathan WOODRING. The Globalization of Carework: Immigration, Economic Restructuring, and the World-System. *Conference Papers -- American Sociological Association* [online]. 2004, s. 1-30. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/267974362> [cit. 2018-06-25].
- MIŠIČKOVÁ, Miroslava. Ženy a zmeny v reprodukci. Perspektíva marxistického feminizmu. In: KOBOVÁ, Ľubica. *Feministky hovoria o práci: Ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu*. Aspekt, 2015, s. 67-99. ISBN 978-80-8151-032-8.
- MITCHELL, Juliet. Women: The Longest Revolution. *Women's Estate*. Pinguin, 1986, s. 75-122. ISBN 978-0140214253.
- OKSALA, Johanna. Affective Labor and Feminist Politics. *Signs: Journal of Women in Culture*. 2016, Vol. 41, No. 2, s. 281-303.
- OLDENZIEL, Ruth a Karin ZACHMANN. *Cold War kitchen: Americanization, technology, and European users*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2009. ISBN 9780262151191.
- PARREÑAS, Rhacel Salazar. *Servants of globalization: migration and domestic work*. Stanford, California: Stanford University Press, 2015. ISBN 978-0804796149.
- PARREÑAS, Rhacel Salazar. The International Division of Reproductive Labor: Paid Domestic Work and Globalization. In: APPELBAUM, Richard P. a William I. ROBINSON. *Critical globalization studies*. New York: Routledge, 2005, s. 237-247. ISBN 0-415-94962-9.

PUGH, Martin. *Women and the women's movement in Britain, 1914-1999*.

Basingstoke: Macmillan, 2000. ISBN 978-033-3732-663.

PYLE, Jean L. Globalization, transnational migration, and gendered care work:

Introduction. *Globalizations*. 2006, Vol. 3, No. 3, s. 283-295. DOI:

10.1080/14747730600869938.

PYLE, Jean L. Critical Globalization Studies and Gender. In: APPELBAUM, Richard P. a William I. ROBINSON. *Critical globalization studies*. New York: Routledge, 2005, s. 249-257. ISBN 0-415-94962-9.

ROTHMAN, Barbara Katz. *Recreating motherhood: ideology and technology in a patriarchal society*. New York: Norton, 1990. ISBN 03-933-0712-3.

SECCOMBE, Wally. The Housewife and her Labour Under Capitalism. *New Left Review*. 1974, Vol. I, No. 83.

SPIKE PETERSON, V. *A critical rewriting of global political economy: integrating reproductive, productive, and virtual economies*. New York: Routledge, 2003. ISBN 0415314399.

The International Wages for Housework Campaign: dobový leták. Dostupné z: http://freedomarchives.org/Documents/Finder/DOC500_scans/500.020.Wages.for.Housework.pdf [cit. 2018-04-05].

The Campaign for Wages for Housework: dobový leták. Dostupné z: http://bcrw.barnard.edu/archive/workforce/Wages_for_Housework.pdf [cit. 2018-04-05].

TOOSSI, Mitra a Teresa L. MORISI. Women In The Workforce Before, During, And After The Great Recession. *U.S. Bureau of Labor Statistics* [online]. 2017, s. 1-21 [cit. 2018-04-08]. Dostupné z: <https://www.bls.gov/spotlight/2017/women-in-the-workforce-before-during-and-after-the-great-recession/pdf/women-in-the-workforce-before-during-and-after-the-great-recession.pdf> [cit. 2018-04-08].

TOOSSI, Mitra. A century of change: the U.S. labor force, 1950–2050. *Monthly Labor Review*. 2002, 15-28. Dostupné z: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/05/art2full.pdf> [cit. 2018-07-05].

Wages for Housework: dobový leták. Dostupné z:
<http://bcrw.barnard.edu/archive/sexualhealth/WagesForHousework.pdf> [cit. 2018-04-05].

WALTERS, Margaret. *Feminism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0-19-280510-2.

WALLERSTEIN, Immanuel. *The modern world-system*. 2011 ed., with a new prologue. Berkeley: University of California Press, 2011. ISBN 978-052-0267-572.

WEEKS, Kathi. Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics. *Ephemera: theory & politics in organization*. 2007, Vol. 7, No. 1, s. 233-249.

WEEKS, Kathi. *The problem with work: feminism, Marxism, antiwork politics, and postwork imaginaries*. Durham: Duke University Press, 2011. ISBN 978-0-8223-5112-2.

ZETKIN, Clara. Lenin on the Women's Question. *The emancipation of women: from the writings of V. I. Lenin*. New York: International Publishers, 1969.

citováno podle:

<https://www.marxists.org/archive/zetkin/1920/lenin/zetkin1.htm>